

PRZEMYSŁAW URBAŃCZYK

ZANIM POLSKA ZOSTAŁA POLSKĄ

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

Opracowanie redakcyjne
Ewelina Gajewska

Mapy
Tomasz Strzyżewski

Projekt okładki
Tomasz Jaroszewski

na okładce: denar Princes Polonie
(MNKrak P1130941 – ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie),
fot. Mateusz Bogucki

Indeksy
Blanka Heberlejn

ISBN 978-83-231-3399-5

Printed in Poland
© Copyright by Przemysław Urbańczyk & Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2015

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Mickiewicza 2/4, 87-100 Toruń
tel./fax +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
Oprawa: Abedik Sp. z o.o.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie ■ 7

1. Pierwsze państwa u sąsiadów ■ 21

2. Korzenie państwa wczesnopiastowskiego ■ 51

3. Plemiona czy chaos? ■ 67

3.1. Wolinianie ■ 87 | 3.2. Wiślanie ■ 91 | 3.3. Polanie ■ 95

4. Problemy finansowe ■ 117

4.1. Eksport niewolników ■ 118 | 4.2. Import srebra ■ 126 | 4.3. Płacidła ■ 137

5. Organizacja terytorium, czyli po co budowano grody? ■ 143

6. Ustalanie granic ■ 169

6.1. Śląsk – między Polską, Czechami a Niemcami ■ 171 | 6.2. Dolne Nadodrze
– piastowskie okno na świat ■ 198

7. Wybór stolicy ■ 221

8. Uznanie geopolityczne – szczyt gnieźniński ■ 245

9. Nadanie nazw państwu i ludziom ■ 317

Zakończenie ■ 361

Literatura ■ 367

Indeks osób ■ 413

Indeks postaci historycznych ■ 419

Indeks geograficzny ■ 433

WPROWADZENIE

Ta książka jest kolejną próbą przyjrzenia się przedpiastowskiemu i wczesnopiastowskiemu korzeniom polskiej państwowości¹. Jej przygotowanie zostało sprowokowane przez Wydawcę, który w 2014 r. zasugerował aktualizację monografii *Trudne początki Polski* opublikowanej w 2008 r. i dawno już wyprzedanej. Szybko okazało się, że nie da się jej po prostu poprawić, lecz trzeba napisać nową książkę, w której czasami nawet polemizuję ze swoimi własnymi poglądami sprzed siedmiu lat. Z tamtej publikacji pozostały tylko dwa ostatnie rozdziały – też zresztą zmienione. Zgodnie z zamówieniem wydawniczym jest to więc nowsze spojrzenie na starsze hipotezy dotyczące zadomowienia się na geopolitycznej scenie Europy państwa nazwanego na początku XI w. Polonią.

Hipotezy te wywołały falę komentarzy, z których część znalazła już wyraz w publikacjach. Najciekawsze z nich to obszernie artykuły polemiczne, które pokazują umiarkowany krytycyzm badaczy polskich (Labuda 2008; Duczko 2010) i umiarkowany entuzjazm badaczy zagranicznych (Štefan 2009; Alimov i Kibiń 2010). Jeśli dodamy do nich szczegółowe komentarze zawarte w innych tekstach, to widać odświeżenie dyskusji nad problemami, których utrwalone wykładnie nabrały już cech niemal dogmatycznych.

---

¹ Pracę tę umożliwił mi pobyt w Collegium de Lyon (2014–2015).

Przekonanie, że wiele ważnych kwestii jest dalekich od jednoznacznego rozwiązania, jest częścią widocznych w polskiej mediewistyce napięć, powodowanych próbami weryfikowania, przewartościowywania, a nawet odrzucania interpretacji będących pokłosiem wielkiego programu milenijnego. Długo powtarzane, stały się one z czasem powszechnie zaakceptowanymi pewnikami, do których odwoływały się rzesze mediewistów, nie mówiąc już o masowych odbiorcach popularnych ujęć przeszłości. Kwestionowanie wypracowanych wówczas interpretacji to normalna reakcja na zbytnią dominację poglądów ukształtowanych przed kilkudziesięciu laty, które choć są dobrze zakorzenione w tradycji historiograficznej, to nie zawsze wytrzymują próbę czasu.

Wynika to, częściowo, z dojścia do głosu nowej generacji badaczy, którzy mają inny bagaż doświadczeń zawodowych, skłaniają się ku innym paradygmatom i inaczej patrzą na najwcześniejsze dzieje Polski. Inaczej bowiem czytają kanon źródeł pisanych i odmiennie patrzą na wciąż powiększający się zasób świadectw archeologicznych. Podważają zastane interpretacje i doszukują się niedostrzeżonych dotąd możliwości interpretacyjnych. Są też bardziej skłonni do przyznania, że uogólnienia oparte na najbardziej nawet wyrafinowanych analizach są jedynie konkurencyjnymi hipotezami, z których znaczna część może nigdy nie zostanie szerzej zaakceptowana.

Kreuje to konflikt niemal historiozoficzny, a na pewno teoriopoznawczy z tymi, którzy mają, częściowo podświadomą, nadzieję na uzyskanie ostatecznej jedności poglądów. Jej przejawem jest przekonanie, że sprzeczności pomiędzy różnymi interpretacjami wynikają z popełnionych błędów metodologicznych i metodycznych, które trzeba tylko naprawić, aby osiągnąć spójną wizję przeszłości. Towarzyszy temu wiara, że można dojść do jednego właściwego rozwiązania, które powinni zaakceptować wszyscy rozsądni badacze. Opiera się ona na przekonaniu, że przed wiekami, tak jak i dzisiaj, istniał tylko jeden racjonalny sposób postępowania – oczywiście zgodny z naszym poczuciem logiki.

Ten „oświeceniowy” ideał racjonalnej jedności wciąż utrudnia akceptację współistnienia różnych interpretacji, wynikających z odmiennych poglądów na sposób uprawiania historii. Skrajną reakcją na taką „monistyczną” utopię był postmodernistyczny postulat niemal bezkry-

tycznej równoważności wszelkich wizji – łącznie z tymi odwołującymi się do czystej intuicji lub do tzw. wiedzy ludowej. Równowagi między tymi dwiema przeciwstawnymi postawami trzeba poszukiwać w uznaniu prawa do współlistnienia różnych rekonstrukcji przeszłości z jednoczesnym wymaganiami przestrzegania pewnych standardów postępowania naukowego. Jest to przejaw pokory badawczej, która każe nam zaakceptować naszą niemożność skonstruowania jednego harmonijnego i ostatecznego obrazu przeszłości.

Pewnym usprawiedliwieniem tej niemożności jest historiozoficzna akceptacja tego, że o dziejach człowieka decydował i decyduje przypadek. Wbrew Hegłowskiemu przekonaniu, że historia rządzi się jakimiś prawami uniwersalnymi, które tylko trzeba odkryć, aby wszystko zrozumieć, poszczególni ludzie i społeczeństwa zawsze stają przed nieoczekiwanymi wyzwaniem, które wymagają doraźnych decyzji, niezawartych wszak w jakimś zbiorze idealnych rozwiązań. Wynikający z tego brak uniwersalnego schematu zdarzeń wyjaśnia, dlaczego tak trudno jest „zrozumieć” przeszłość.

Jeżeli więc rację miał Aleksander Hercen, mówiąc, że historia jest sumą przypadków; jeżeli „historia nie posiada sensu, nie ma żadnego libretta, którego poznanie pozwoliłoby zrozumieć ów skomplikowany, polifoniczny utwór, jakim są dzieje” (Kacprzak 2013, s. 166), to częścią etosu uprawiania historii powinno być dopuszczenie wielości interpretacji. Szczególnie dotyczy to badań nad czasami, które tak jak polskie wcześniejsze średniowiecze, są bardzo słabo oświetlone przez źródła pisane i trudne do uchwycenia w świadectwach archeologicznych. Odejście od prób stworzenia jednej „spójnej” narracji wymaga powściągliwości w dyskusji nad kwestiami, które są bardzo trudne do rozstrzygnięcia, podejrzliwości wobec pewników, których główną przesłanką jest wiara lub przyzwyczajenie, i wreszcie – krytycznego podejścia multidyscyplinarnego.

*

Mediewistyka jest dyscypliną bardzo trudną, bo zdecydowanie wymagającą odwołania się do warsztatów badawczych kilku dyscyplin – głów-

nie historii i archeologii, ale też do historii sztuki i architektury, numizmatyki, religioznawstwa i antropologii historycznej. Związane z takim oczekiwaniem trudności kierują wielu badaczy ku przyczynkarskiemu źródłoznawstwu, które chociaż powinno być zaledwie wstępem do podjęcia prób zrozumienia przeszłości, staje się dla niektórych z nich celem samym w sobie. Odbija się to zarówno na mediewistyce archeologicznej, jak i historycznej.

Większość archeologów ogranicza się bowiem do zabiegów antykwarecznych, tj. formalnego, funkcjonalnego, geograficznego i chronologicznego porządkowania wciąż powiększających się kolekcji zabytków. Skupiając się na zabiegach opisowo-porządkujących, nieustannie doskonaliły systemy typologiczne, podziały funkcjonalne, rozkłady przestrzenne i ciągi czasowe. Poszerzając w ten sposób wiedzę o świadectwach materialnych, nie dokonują jednak postępu w wiedzy o przeszłości, kiedy interesujące ich przedmioty funkcjonowały w kontekstach społeczno-kulturowych, które powinny być właściwym obiektem zainteresowania badawczego humanisty.

Wśród historyków, którym zasób dostępnych informacji wyznacza skromny kanon zachowanych źródeł spisanych, przejawia się to w rozwijaniu coraz bardziej wyrafinowanych analiz samych tekstów źródłowych oraz ich narratystycznym i komparatystycznym przepracowywaniu pozwalającym dotrzeć do intelektualnych korzeni dziejopisarstwa. Autorzy takich analiz nie zamierzają ustalać żadnych „faktów historycznych”, uznając próby rozgraniczania w średniowiecznych „opowieściach” realiów od tego, co nierealne, za nieuprawnione, bo skazane na oczywistą niepewność.

Jak wiadomo jednak, cierpliwe gromadzenie danych i wyrafinowane „pogłębianie” analiz źródłowych nigdy się nie kończy, stanowiąc wygodne usprawiedliwienie dla niepodejmowania prób ujęć syntetyzujących. Mnożą się więc teksty przyczynkarskie, starannie unikające problemów bardziej ryzykownych niż proste zreferowanie stanu wiedzy na dany temat. Wąska specjalizacja jest powodem do dumy, a łagodzenie kontrowersyjnych sformułowań jest częstym przedmiotem zabiegów redakcyjnych. Skutkiem tego jest podtrzymywanie zastanych dogmatów

i trzymanie się utartych paradygmatów, co blokuje postęp w naszej wiedzy o przeszłości.

Zabiegi źródłoznawcze nie zładodzą częściej w humanistyce frustracji, wynikającej z „niepewności” ogólniejszych wniosków. Są one oczywiście niezbędne na etapie przygotowywania materiałów do interpretacji historycznych, ale nie można ich uznawać za cel sam w sobie, gdyż oznaczałoby to znaczne zubożenie procesu badawczego typowego dla nauk humanistycznych. Nawet najdoskonalsze metodycznie i najowocniejsze działania odpowiadające na pytania: kto? co? gdzie? i kiedy?, nie usprawiedliwiają przecież rezygnacji z prób wyjaśniania przeszłości, a więc szukania odpowiedzi na pytania: jak? i dlaczego?

Spór o wagę i priorytet tych pytań zdaje się nieuchronnie dzielić badaczy przeszłości na praktyków źródłoznawców i teoretyków „spekulantów”. W uproszczonych wersjach ich poglądy na sposoby uprawiania badań wyraźnie się różnią, zaś odmienność patrzenia na przeszłość prowokuje wzajemną, często nawet agresywną, podejrzliwość. Ta opozycja nie jest niczym nowym. Nie jest też groźna, jeżeli nie przybiera form skrajnych. W normalnej sytuacji dialektyczne ścieranie się tych dwóch tendencji owocuje postępowaniem w pogłębianiu naszej wiedzy. Ważne jest jednak utrzymanie między nimi pewnej równowagi, bez której proces poznawania przeszłości będzie ułomny. Skupianie się na materii i treści źródeł nie zastąpi wszak rozważań społeczno-kulturowych. I odwrotnie – koncepcje oparte na wiedzy ogólnej nie utrzymają się bez wsparcia „twardą” materią źródeł.

Niestety, rzadko podejmowane są próby kompleksowego podejścia, łączące oba sposoby patrzenia na przeszłość. Wynika to głównie z różnic temperamentu badawczego między tymi, którzy z trudem potrafią wznieść się ponad poziom analizy konkretnych źródeł, a tymi, którzy niechętnie schodzą poniżej wysublimowanych rozważań teoretycznych. Rzadkością są badacze potrafiący lub chcący połączyć obie umiejętności. Pozostali reprezentują zaś mniej lub bardziej skonfliktowane, podejrzliwe się wzajem obserwujące frakcje dominujących liczebnie źródłoznawców i nielicznych teoretyków.

Nie sposób dokonać bezwzględnej oceny wartości obu tych podejść, więc wszelkie próby wykazania przewagi któregoś z nich są skazane na

niepowodzenie. Polska mediewistyka niewątpliwie potrzebuje ich obu, jeżeli ma być częścią nauki nowoczesnej. Musimy zaakceptować, że oba są ważne i niezbędne do pogłębiania naszej wiedzy. Tylko pozornie nie ma między nimi łączności, bo przecież celem jednego i drugiego jest poznanie sytuacji społeczno-kulturowej sprzed wieków. Tak jak w malarstwie istnieje wiele metod przedstawiania wizji świata (potrzebni i akceptowani są zarówno hiperrealiści, jak i abstrakcyjniści), tak i w naukach historycznych zasadne są działania nie tylko zimnych pragmatyków, ale także niespokojnych prowokatorów inspirujących ferment intelektualny.

Bez którejś z tych skrajnych opcji nasza nauka przestałaby się rozwijać. Nie można przecież zrezygnować z pozyskiwania i opracowywania nowych źródeł, których z kolei nie przekształci się w wizję historyczną bez umiejętności ich uogólnienia za pomocą wiedzy pozaźródłowej. Zdrowy rozsądek nie wystarczy, a powierzchowne analogie mogą być zwodnicze, jeżeli nie są poparte analizą podobieństw strukturalnych. Każda interpretacja historyczna wychodząca poza niewielki wycinek czasu i przestrzeni wymaga odwołania się do ogólnej wiedzy antropologicznej. Co prawda, społeczeństwa ludzkie są o wiele mniej uporządkowane niż odnoszące się do nich nasze teorie, jednak tylko przyjęcie jakiegoś teoretycznego modelu społeczeństwa pozwala rozróżnić stopień ważności poszczególnych czynników.

Wszelkie rozważania historyczne są więc budowaniem pewnego modelu, w którym niektórym zjawiskom i zdarzeniom nadaje się większą rangę, zależnie od przyjętych przez autora założeń teoretycznych. Założenia te powinny się opierać na wiedzy o naturze społeczności ludzkich, jaką dysponują współczesne nauki społeczne, i na świadomości upływu czasu, który nieuchronnie zmienia znaczenia niemal wszystkich ogólnych pojęć używanych w narracji historycznej. Teorie i terminy, którymi operujemy, muszą zatem być osadzone w czasie historycznym.

Uzewnętrzani często zarówno przez archeologów, jak i historyków sceptycyzm wobec rozważań teoretycznych wypływa nie tylko z głęboko zakorzenionej naiwnej wiary w samowystarczalność studiów źródłoznawczych, lecz także z niezrozumienia heurystycznej funkcji teoretyzowania. Tymczasem tylko jasne założenia teoretyczne pozwa-

lają wybrać fakty najważniejsze do „odtworzenia” wybranych aspektów przeszłej rzeczywistości społeczno-kulturowej. I trudno tu wskazać priorytet któregoś z dwóch filarów badań nad przeszłością. Konieczne jest bowiem utrzymanie dynamicznej równowagi między źródłoznawstwem a teoretyzowaniem. „Zbyt scholastyczna atencja dla faktów czyni badacza ślepy; zbyt słuchanie się w rytm teorii czyni go głuchym”² (Mann 1986, s. VIII). Tylko zrównoważenie tych dwóch skrajności zapewni mediewistom silną pozycję wśród nauk historycznych.

Nasza mediewistyka potrzebuje więc rozszerzenia horyzontów teoretycznych, które pozwolą reinterpretować niektóre z utartych już poglądów. Podobny skutek może też mieć swoisty powrót do samych źródeł nieobciążony bagażem przekonań nagromadzonych w obfitej tradycji historiograficznej. Jednak wyniki rozmaitych metod pracowania źródeł wczesnośredniowiecznych zależą nie tylko od samej zawartości tych źródeł, lecz również od przyjętych założeń teoretycznych, które w przypadku różnych badaczy mogą mieć charakter wzajemnie konkurencyjny. Jest to skutkiem nie jakichś niedostatków intelektualnych, lecz zróżnicowania naszych indywidualnych postaw badawczych na poziomie „paradygmatycznym”.

*

Literatura poświęcona procesom towarzyszącym wyłanianiu się we wcześniejszym średniowieczu stabilnych organizacji terytorialnych jest ogromna, a temat wydaje się należeć do tych, które nigdy się nie wyczerpują i wciąż przyciągają uwagę. Dotyczy to oczywiście również początków państwa piastowskiego, którego „nagle” pojawienie się na geopolitycznej scenie Europy Środkowej w drugiej połowie X w. niezmiennie fascynuje kolejne pokolenia badaczy. Wciąż jednak, jak się wydaje, nie mamy jasnej wizji tego, co stało się w X w. na ziemiach położonych między Wisłą a Odrą. Brakuje prób krytycznej rewizji poglądów na proces budowy państwa polskiego rozpoczęty w drugiej ćwierci X w. wraz z budową potężnych grodów wielkopolskich, a symbolicznie zakończony

---

² Pewnie za często przywołuję ten cytat, ale jest wyjątkowy w swojej obrazowości.

nadaniem mu u progu XI w. wewnątrz i zewnętrznie zaakceptowanej nazwy „Polska” (*Polonia*), która jest do dzisiaj stosowana. W tej książce poruszam tylko niektóre zagadnienia, odsyłając zaciekawionego czytelnika do dalszych rozważań zawartych w książce *Mieszko I tajemniczy* z 2012 r.

Pierwszy rozdział stanowi tło dla zasadniczych rozważań, prezentując skrótowo procesy państwowotwórcze na terenach otaczających ziemię polskie – na Połabiu, Morawach, w Czechach, na Węgrzech, Rusi, w Szwecji i Danii. Nawet tak uproszczone ujęcie (por. szerszą dyskusję wieloautorską w: Urbańczyk [red.] 2000) pozwala ulokować najwcześniejsze dzieje Polski w szerszej perspektywie regionalnej.

Kontekst wydarzeń, jakie zachodziły na sąsiednich obszarach Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej, ułatwia zrozumienie wielu procesów lokalnych, które doprowadziły do zorganizowania stabilnego państwa dynastycznego Piastów. Przedstawiam je w następnym rozdziale zawierającym wprowadzenie do problematyki państwowotwórczej (rozdz. 2).

Dalsze fragmenty książki poświęcone są różnym zagadnieniom szczegółowym. Najpierw spróbuję przekonać czytelników, że nie ma uzasadnienia przywiązanie polskich mediewistów do takiej wizji okresu przedpaństwowego, która doszukuje się stabilnych, choć małych, organizacji terytorialnych. Uważam, iż brak jasnej koncepcji słowiańskiego „plemienia” i zmiany, jakie zaszły w ciągu ostatniego półwiecza w antropologii kulturowej, sprawiają, że powinniśmy się chyba rozstać z tzw. okresem plemiennym, a w każdym razie na pewno z ideą plemion jako trwałych jednostek terytorialnych, które wyewoluowały w państwo. Przy okazji sugeruję wykreślenie z historiografii zarówno pomorskich Wolinian (podrozdz. 3.1) i małopolskich Wiślan (podrozdz. 3.2), jak i wielkopolskich Polan (podrozdz. 3.3). A są to przecież najbardziej znane spośród rzekomych plemion, które miały być wchłonięte przez ekspandujące państwo dynastyczne.

Handel dalekosiężny i lokalny to jeden z ciekawszych przedmiotów badań nad wczesnym średniowieczem. Podejrzewa się, że handel ludźmi był jednym z najważniejszych źródeł dochodów Mieszka I i jego politycznych poprzedników. O jego skali możemy tylko pośrednio wnio-

skować na podstawie wiedzy o ówczesnej Słowiańszczyźnie, jaką dysponowali autorzy arabskojęzyczni. Ich informacje pochodziły od licznie przebywających na terenie Kalifatu Słowian, z których część musiała pochodzić z „naszych” ziem (podrozdz. 4.1). W zamian za ludzi i inne towary eksportowe napływało srebro znajdujące w tzw. skarbach licznie deponowanych w dorzeczach Odry i Wisły w końcu I i na początku II tysiąclecia (podrozdz. 4.2). Warte osobnego rozważenia są tzw. płacidła, których listę próbuje się wydłużać o coraz nowe formy „pieniądza przedmiotowego” (podrozdz. 4.3).

Procesy hierarchizacji struktur organizacyjnych i koncentracji władzy społecznej można obserwować, badając wyłanianie się i zmiany w funkcjonowaniu rozmaitych miejsc centralnych, wśród których grody wyróżniają się wciąż widocznymi w krajobrazie formami topograficznymi. Tradycyjne, ewolucjonistyczne wyjaśnianie dziejów tych ośrodków polityczno-gospodarczych nie wytrzymuje konfrontacji z wymową świadectw archeologicznych, która podważa wizję stopniowego rozwoju tych centrów – od grodów „plemiennych” do ośrodków wczesnopiąstowych i dalej – do miast (rozdz. 5).

W następnym rozdziale przechodzę do problemu granic państwa wczesnopiastowskiego, które są tematem niewyczerpanych sporów, zasługujących na oddzielną monografię. Tutaj skupiłem się na granicach południowo-zachodnich, o których przebieg sprzeczą się badacze polscy, czescy i niemieccy, oraz północno-zachodnich, gdzie trzeba też uwzględnić średniowieczne interesy zawsze aktywnych wokół Bałtyku Skandynawów. Spróbowałem więc przyjrzeć się dostępnym informacjom dotyczącym względnie dobrze oświetlonych przez źródła historyczne i archeologiczne rejonów Śląska (podrozdz. 6.1) i dolnego Nadodrza (podrozdz. 6.2), których status polityczny w X w. wcale nie jest oczywisty.

Przenosząc się z peryferii do centrum państwa pierwszych Piastów, podejmuję ponownie kwestię ewentualnego pierwszeństwa miast lansowanych przez różnych badaczy jako kandydatów do miana naszej najstarszej stolicy. Rozstrzygnięcie sporu między głównymi pretendentami, czyli Poznaniem i Gnieznem, nie jest łatwe, tym bardziej że są i inne kandydaty do tej zaszczytnej funkcji. I znów, niestety, wynik

tych rozważań może rozczarować, bo okazuje się, że pewne pytania, które są dla nas oczywiste, w przypadku wczesnego średniowiecza muszą być zupełnie inaczej sformułowane. Można jednak dostrzec różnice w strategii budowania scentralizowanej organizacji terytorialnej przez Mieszka I i Bolesława Chrobrego (rozdz. 7).

W rozważaniach o budowaniu fundamentów państwa nie sposób pominąć zdarzenia, które jedni nazywają „zjazdem”, inni uznają go za „synod”, a w literaturze zagranicznej jest po prostu „aktem”. Chodzi oczywiście o bezprecedensowy, choć krótki, pobyt w Gnieźnie cesarza Ottona III³, który w marcu 1000 r. złożył niezwykle wizytę Bolesławowi Chrobremu. Przyczyny, przebieg i skutki tego spotkania dwóch wybitnych władców nie są do dzisiaj oczywiste, mimo że zostało ono dość dobrze opisane w różnorodnych źródłach. Nie ulega jednak wątpliwości, że to wydarzenie stanowiło przełom w geopolitycznej akceptacji statusu Piastów jako samodzielnych władców (rozdz. 8).

Na koniec pozostawiłem drażliwe pytanie o pochodzenie nazw naszego państwa i jego mieszkańców, którymi się do dzisiaj posługujemy. Tradycyjne ujęcie pozostawia wiele do życzenia, gdyż wywodzenie nazwy Polski i Polaków od „plemienia” Polan nie znajduje potwierdzenia w dostępnych źródłach. Ich analiza sugeruje natomiast, że początki naszych narodowych identyfikatorów nie sięgają tak daleko, jak byśmy chcieli, i mogą być wręcz skutkiem zbiegu różnych okoliczności (rozdz. 9).

*

Mam nadzieję, że zaproponowana w tej książce narracja skłoni czytelników do przemyślenia własnych poglądów, choć nie do bezkrytycznej akceptacji przedstawionych hipotez, które podważają mocno już zmi-

---

³ W tomie zdecydowano się na dwojaki zapis imion postaci historycznych. Większość została utrwalona w brzmieniu „narodowym”. Autor sądzi bowiem, że warto do polskiej nauki zacząć wprowadzić oryginalne zapisy, zgodnie z trendem widocznym w literaturze światowej. Wersje spolszczone zachowano w sytuacjach, kiedy postać można uznać za „polską” (np. Wojciech) oraz w imionach królów/cesarzy zachodnich i papieży.

tologizowane wizje najwcześniejszych dziejów polskiej państwowości. Te wizje, do których chętnie odwołuje się frazeologia narodowo-patriotyczna, pełnią często funkcję eposu bohaterskiego, a wcześnie władcy otwierają panteon bohaterów narodowych. To czyni je szczególnie odpornymi na sugestie nawet niewielkich zmian, nie mówiąc o próbach ich radykalnego zakwestionowania.

Są bowiem ważnym narzędziem działań politycznych kreujących tożsamość narodową. Heroiczne początki i pradawne sukcesy stają się obiektem szczególnie intensywnych zabiegów propagandowych w okresach kryzysowych (np. utraty lub zagrożenia utratą państwowości), w trakcie (od)budowy samodzielnego państwa albo w trakcie „rewolucyjnych” prób wymuszenia zmian świadomości społecznej. Bieżące potrzeby polityczne legitymizowane są wtedy przez odwołanie się do dawnej świetności oraz podkreślanie „pradawnej” jedności etnicznej, definiowanej przez skonstrastowanie z dziejami mieszkańców sąsiednich państw.

Są to mechanizmy powszechnie obserwowane w nowszych dziejach Europy. Szczególnemu nasileniu ulegają bezpośrednio po rozpadzie imperiów, a nawet mniejszych państw wielonarodowych. Po upadku XIX-wiecznej Szwecji, a później: Austro-Węgier, carskiej Rosji, Związku Radzieckiego czy Jugosławii byliśmy świadkami intensywnego konstruowania „nowych” narodowych przeszłości ludów, które „wybiły się na niepodległość”. Dokonuje się tego w podobny sposób, pomimo specyfiki lokalnych rozwiązań zdeterminowanych sytuacją geopolityczną.

Spopularyzowane przez literaturę nieprofesjonalną⁴ oraz podręczniki szkolne wizje początków poszczególnych państw, pełnią ważną funkcję w systemie identyfikacji narodowej. Uproszczona wiedza historyczna jest mocno ugruntowana w zbiorowej świadomości niepodatnej na spory specjalistów. Sprawia to, że jakiegokolwiek próby zmiany ustalonych schematów wymagają dużej determinacji i wysiłku promującego, który zresztą przynosi nieproporcjonalnie skromne rezultaty⁵.

---

⁴ Chodzi mi przede wszystkim o literaturę popularnonaukową i teksty dziennikarskie. Oddzielny problem stanowią amatorskie publikacje balansujące na pograniczu nauki i fantastyki.

⁵ Ponad trzy dekady trwały wysiłki archeologów, aby zachwiać popularnym wśród Polaków przekonaniem o prasłowiańskości Biskupina.

Dzieje narodowe stanowią atrakcyjne źródło argumentów przydatnych w dyskursie politycznym i geopolitycznym. Odwoływanie się do przeszłości zinternalizowanej w świadomości zbiorowej jest bowiem skutecznym narzędziem wspomagającym osiągnięcie celów jak najbardziej współczesnych. Nie podlegając bezpośredniemu osądowi, przeszłość stanowi wygodny obiekt mniej lub bardziej świadomych manipulacji mających dostarczyć argumentów w aktualnych sporach politycznych. Ta ważna, współczesna funkcja narodowej przeszłości nadaje procesowi jej ciągłego powtarzania i odtwarzania dynamikę zgodną z rytmem bieżących potrzeb. Wciąż zmieniające się wyobrażenia o tym, jaka powinna być przeszłość, sprawiają, że jest ona wciąż na nowo interpretowana, wciąż wzbogacana intelektualnymi osiągnięciami badaczy działających w zmiennych kontekstach politycznych. Dotyczy to przeszłości nawet bardzo odległej, której wizję każde pokolenie przetwarza, szukając w niej wyjaśnienia i uzasadnienia swojej współczesnej kondycji.

Chodzi mi nie o doraźne manipulacje, będące oportunistyczną realizacją „zamówień” politycznych, lecz o zmiany mające podłoże historiozoficzne – wynikające z różnic w spojrzeniu na istotę procesów historycznych: determinizm czy chaotyczność przemian; celowość czy przypadkowość; ciągłość czy odcinkowość procesu dziejowego; decydująca rola jednostek czy zbiorowości; dominacja sfery symboliczno-ideologicznej czy materialno-praktycznej; rodowy egoizm czy świadomość państwowotwórcza pierwszych władców. Takie skrajności wyznaczają (z reguły w sposób nieuświadomiony) spektrum możliwych interpretacji wciąż tych samych źródeł historycznych i w dalszym ciągu przyrastających świadectw archeologicznych. Dotyczy to również spojrzenia na początki państwa polskiego, które bynajmniej nie są oczywiste.

Ten kryzys „pewności” badawczej ma swoje źródło we wzroście świadomości teoretycznej mediewistów, którzy coraz śміiej wykraczają poza wąskie ramy utrwalonych tradycją sposobów interpretacji przeszłości. Zewnętrzny obserwator może mieć wątpliwości, czy pogłębiający się brak zgody co do korzeni naszej państwowości nie świadczy o zagubieniu badaczy, którzy nie potrafią ustalić kanonicznej wizji. Jednak wrażliwego intelektualnie poszukiwacza prawdy o odległej prze-

słości ta sytuacja powinna cieszyć, gdyż gwarantuje wszechstronność spojrzenia i wzbogaca naszą wiedzę.

W przeciwieństwie do niektórych polskich mediewistów nie uważam, że istnieje tylko jeden uprawniony sposób opracowywania relacji sporządzonych przez dawnych obserwatorów swojej współczesności i przez interpretatorów przeszłości. Sądzę, że wielość podejść dobrze umocowanych w klarownych koncepcjach teoretycznych jest siłą każdej nauki humanistycznej. Osiągnięcie jakiejś powszechnej zgody co do historiozofii, metodologii czy metodyki, nie mówiąc już o hieratycznej wykładni źródeł, byłoby wręcz końcem danej nauki o człowieku, którego natura wciąż jest jeszcze dla nas tajemnicą.

Niestety, wciąż obecna jest chyba nadzieja, że uda się kiedyś sformułować jedną i jedynie słuszną wizję dziejów. Niektórym autorom wydaje się nawet, że już otarli się o niepodważalną prawdę. Tymczasem „nie ma jednej drogi, która wiedzie do zrozumienia przeszłości. Przywilejem, jeśli nie powinnością, każdego badacza jest szukanie własnej. Należy tylko dbać o zachowanie zdolności do komunikowania się z innymi” (Mierzwiński 2007, s. 157). Szczególnie „Kiedy współpracują historycy i archeolodzy [...] najlepszą drogą naprzód nie jest powielanie starych modeli, lecz formułowanie nowych i wyrazistych hipotez” (Reynolds 1992, s. 55).

Pisanie najwcześniejszych dziejów państw, o których początkach wiemy tak mało, jak o Polsce przed- i wczesnopiastowskiej, nie jest może sztuką, ale jest to umiejętność takiego komponowania faktów i domysłów, aby osiągnięte wnioski nie były absurdalne, co jest oczekiwaniem minimalnym. Wyboru najbardziej przekonujących propozycji interpretacyjnych dokona czas, który jest najlepszym recenzentem!

LITERATURA

ŹRÓDŁA ORYGINALNE

- Adam z Bremy, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, W. Trillmich (wyd.), w: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*, Berlin 1961, s. 137–499.
- Adémar z Chabannes, *Ademari Cabannensis Chronicon*, P. Bourgain (wyd.), Turnhout.
- Annales Altahenses Maiores*, I. B. Oefele (wyd.), MGH SS, t. 20, Hannover 1989.
- Annales Fuldenses*, G. H. Pertz (wyd.), MGH SS, t. 1, Hannover 1976.
- Annales Hildesheimenses*, G. H. Pertz (wyd.), MGH SS, t. 3, Hannover 1987.
- Annales Mettenses*, B. V. Simson (wyd.), MGH SS, t. 10, Hannover 1905.
- Annales Quedlinburgenses*, G. H. Pertz (wyd.), MGH SS, t. 3, 1987.
- Annales regni Francorum*, F. Kurze (wyd.), MGH SS, t. 6, Hannover 1985.
- Annales Weissemburgenses*, G. H. Pertz (wyd.), MGH SS, t. 4, Hannover 1987.
- Anonim Gall, *Galii Anonymi Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, K. Maleczyński (wyd.), MPH s.n., t. 2, Kraków 1952.
- Kronika polska*, R. Grodecki (przekł.), Warszawa 1923.
- Cantica medii aevi polono-latina*, t. 1: *Sequentiae*, H. Kowalewicz (wyd.), Warszawa 1964.
- Chronicon Moissiacense*, G. H. Pertz (wyd.), MGH. Scriptorum I, Hannover 1926.
- Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemie*, G. Friedrich (wyd.), t. 1, Praha 1914.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, F. Lošek (wyd.), Hannover 1997.
- De administrando imperio*, A. Bielowski (wyd.), MPH I, Lwów 1864, s. 16–50.
- Die Lebensbeschreibung der Kaiserin Adelheid von Abt Odilo von Cluny*, H. Paulhart (wyd.), Graz–Köln, tekst „epitafium” s. 27–45.

- Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, J. Dąbrowski (red. i wstęp), ks. 1–2, Warszawa 1961.
- Dokument praski*, w: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, G. Friedrich (wyd.), t. 1, Pragae 1904–1908, nr 86, s. 92–95.
- Eiriks saga*, w: *The Vinland sagas*, M. Magnusson i H. Pálsson (przekł.), London 1965, s. 73–105.
- Gautreks saga*, w: *Fornaldarsögur Norurlanda*, G. Jónsson (red.), t. 4, Reykjavík 1950, s. 1–50.
- Geograf bawarski, Descriptio civitatum et regionum septentrionalem plagam Danubii*, A. Bielowski (wyd.), MPH I, Lwów 1864, s. 10–11.
- Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*, J. Wikarjak (oprac. wyd. krytycznego) i K. Liman (wstęp i koment.), MPH s.n., t. 7, cz. 3, Warszawa 1974.
- Ibrahim ibn Jakub, *Relacja Ibrahima ibn Jakuba do krajów słowiańskich w przekazie al-Bebiego*, T. Kowalski (wyd., wstęp, koment., przekł.) i J. Kostrzewski i in. (współudział), MPH s.n., t. 1, Kraków 1946.
- Inventio atque translatio sanctorum Abundii et Abundantii ex codice Arianiensi descripta*, M. Mastrocola (wyd.), „Note storiche circa le diocesi di Civita C., Orte e Gallese”. Civita C., s. 249–252.
- Jan Diakon, w: *Cromache veneziane antichissime*, G. Monticolo (wyd.), Roma 1890.
- Kosmas, *Kosmasa kronika Czechów*, M. Wojciechowska (przekł., wstęp i koment.), Warszawa 1968.
- Cosmae Pragensi Chronica Boemorum*, E. Brethol (wyd.), Berlin 1923.
- Kronika wielkopolska*, B. Kürbis (wyd. i koment.), MPH s.n., t. 8, Warszawa 1970.
- Króla Alfreda opis Germanii*, A. Bielowski (wyd.), MPH, t. 1, Lwów 1864, s. 12–14.
- Lamberti Hersfeldensis Annales*, G. H. Pertz (wyd. i koment.), MGH SS, t. 3, Hannover 1987.
- Landnámabóka*, w: *Íslendigabók. Landnámabók. Fyrri hluti*, J. Benediktsson (red.), Reykjavík 1968.
- Laxdaela saga*, w: *The Complete Sagas of Icelanders*, V. Hreinsson (red.), Reykjavík 1997.
- List do króla Henryka II*, w: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, K. Abgarowicz (przekł.) i J. Karwasińska (wstęp i koment.), Warszawa 1966, s. 249–261.
- Liutprand, *Antapodosis i Legatio*, w: *Opera omnia*, P. Chiesa (wyd.), Turnhout 1998, s. 194.

- Mistrz Wincenty, *Chronica Polonorum*, MPH, t. 2, Warszawa 1961.
- Oeuvres de Gerbert*, A. Olleris (wyd.), Paris 1867.
- Papsturkunden 896–1046*, t. 1–3, H. Zimmermann (wyd.), Wien 1984–1989.
- Powieść minionych lat*, w: *Latopis Nestora*, A. Bielowski (wyd.), MPH I, Lwów 1864, s. 521–862.
- Rigsþula*, w: *Fornaldarsögur Norurlanda*, G. Jónsson (red.), t. 2, Reykjavik 1950, s. 471–486.
- Svarfdæla saga*, w: *Íslendiga sögur og tætir*, t. 3, Reykjavik 1987, s. 1780–1826.
- Thietmar, *Kronika Thietmara*, M. Z. Jedlicki (wyd.), Poznań 1953.
- Translatio reliquarium ss. Abundii et Abundantii*, A. Kolberg (wyd.), „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1881, t. 7, z. 3.
- Vita I, Św. Wojciecha żywot pierwszy*, w: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, K. Abgarowicz (przekł.) i J. Karwasińska (wstęp i koment.), Warszawa 1966.
- G. Pertz (wyd.), MGH SS IV, Berlin 1841, s. 575–595.
- Vita II*, Bruno z Kwerfurtu, w: *Św. Wojciecha żywot drugi*, w: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, K. Abgarowicz (przekł.) i J. Karwasińska (wstęp i koment.), Warszawa 1966, s. 87–154.
- G. Pertz (wyd.), MGH SS IV, Berlin 1841, s. 595–612.
- Vita quinque fratrum eremitarum [seu] Vita uel passio Benedicti et iohannis sociorumque suorum*, auctore Brunone Querfurtensi, J. Karwasińska (wyd., oprac. i koment.), MPH n.s., t. 4, cz. 3, Warszawa 1973.
- Widukind, *Res gestae Saxonicae*, R. Buchner (wyd.), w: *Ausgewählte Quellen zur deutsche Geschichte des Mittelalters*, t. 8, Darmstadt 1971, s. 1–183.
- Wipo, *Chwalebne czyny cesarza Konrada II/Gesta Chuonradi II imperatoris*, E. Milkamanowicz (przekł.) i J. Sochacki (wstęp), Kraków 2005.
- Żywot pięciu braci męczenników*, w: *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, K. Abgarowicz (przekł.) i J. Karwasińska (wstęp i koment.), Warszawa 1966, s. 155–246.
- Żywoty Konstantyna I Metodego*, T. Lehr-Splawiński (przekł. i przyp.), Warszawa 2000.

OPRACOWANIA

- Ablamowicz D., 1997, *Górny Śląsk a Wielkie Morawy. Fakty i mity*, w: K. Wachowski (red.), *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław, s. 77–84.
- Adamczyk D., 2014, *Silber und Macht*, Wiesbaden.

- Adamczyk J., 2004, *Placidła w Europie Środkowej i Wschodniej w średniowieczu*, Warszawa.
- Algaze G., 1993, *The Uruk world system: the dynamics of expansion of early Mesopotamian civilization*, Chicago.
- Alimov D. E. i Kibiń A., 2010, recenzja: Urbańczyk Przemysław, *Trudne początki Polski*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana”, nr 1 (7), s. 213–236.
- Althoff G., 1984, *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen*, Münstersche Mittelalterschriften, nr 47, München.
- 1996, *Otto III*, Darmstadt.
- [1996] 2003, *Otto III* [angielski przekł. z 1996 r.], University Park.
- Antoniewicz W., 1968, *Znaczenie odkryć w Wislicy*, „Silesia Antiqua”, t. 10, s. 105–115.
- Antonowska-Gorączniak O., 2013, *Badania na stanowisku przy ul. Posadzego 5 w 2009/2010 r. – charakterystyka nawarstwień*, w: H. Kóčka-Krenz (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 8, Poznań, 19–60.
- Arnold S., 1927, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (w. XII–XIII)*, Prace Komisji Atlasu Historycznego Polskiej Akademii Umiejętności, z. 2, Kraków [przedruk w: S. Arnold, 1968, *Z dziejów średniowiecza. Wybór pism*, Warszawa, s. 233–404].
- Astill G., 1994, *Archaeological theory and the origins of English towns – a review*, w: P. Urbańczyk (red.), *The origins of towns in temperate Europe*, Warszawa, s. 27–72.
- Baán I., 1997, *The foundation of the archbishopric of Kalocsa: The Byzantine origin of the second archdiocese in Hungary*, w: P. Urbańczyk (red.), *Early Christianity in Central and East Europe*, Warszawa, s. 67–74.
- Babiński G., 1998, *Metodologiczne problemy badań etnicznych*, Kraków.
- 2003, *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: A. Posen-Zieliński (red.), *Etniczność a religia*, Poznań, s. 9–18.
- Bäck M., 1995, *Importkeramiken i Birka*, „Meta 95”, nr 1, s. 4–21.
- Banaszkiewicz J., 1986, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa.
- 1992, *Mieszko I i władcy jego epoki*, w: J. M. Piskorski (red.), *Polska Mieszka I: w tysiąclecie śmierci twórcy państwa i Kościoła polskiego 25 V 992–25 V 1992*, b.m.w., s. 91–109.
- 1998, *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka*, Wrocław.
- 2000, *Jak Erenfried Ezzo wygrał od Ottona III jego siostrę Matyldę*, w: H. Manikowska, A. Bartoszewicz i W. Falkowski (red.), „*Aetas media, aetas moderna*”. *Studia ofiarowane prof. Henrykowi Samsonowiczowi*, Warszawa, s. 375–386.

- 2001, „*Lestek*” (*Lesir*) i „*Lechici*” (*Lesar*) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej, „*Kwartalnik Historyczny*”, t. 108, nr 2, s. 3–23.
- 2006, *History and archaeology – together or separate? Some remarks by a Medieval historian on the uses and misuses of history by archaeologists*, „*Archaeologia Polona*”, t. 44, s. 195–201.
- 2010, *Gallus as a credible historian, or why the biography of Bolesław the Brave is as authentic and far from grotesque as Bolesław the Wrymouth’s*, w: K. Stopka (red.), *Gallus Anonymous and his Chronicle in the context of twelfth-century historiography from the perspective of the latest research*, Kraków, s. 19–33.
- Baranowski T., 2004, *The stronghold in Kalisz*, w: P. Urbańczyk (red.), *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa, s. 285–304.
- Barford P., 2001, *The Early Slavs*, London.
- Barth F., 1992, *Toward greater naturalism in conceptualizing societies*, w: A. Kuper (red.), *Conceptualizing Society*, London, 17–33.
- 2004, *Grupy i granice etniczne: społeczna organizacja różnic kulturowych*, w: M. Kempny i E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, Warszawa, s. 348–377.
- Barth F. (red.), 1969, *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*, Oslo.
- Berend N., P. Urbańczyk i P. Wiszewski, 2013, *Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland c. 900–1300*, Cambridge.
- Bieniak J., 1994, *Głos w dyskusji na sesji „Kraków a chrystianizacja Polski południowej”*, w: *Chrystianizacja Polski południowej: materiały sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 roku*, J. Wyrozumski (wstęp), Kraków, s. 153–159.
- Bierbrauer V., 2002, *Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie*, w: W. Pohl (red.), *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, Vienna, s. 45–84.
- Biermann F., 2000, *Slawische Besiedlung zwische Elbe, Neisse und Lubsza. Archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters*, Universtät’s forschungen zur prähistorischen Archäologie, t. 65, Bonn.
- 2004, „*Sie solten die christlichen Toten nicht unter der Heiden in Wäldern oder auf Feldern bestatten...*” – *Die Entwicklung der Grabsitten vom 7./8. Bis zum 12./13. Jahrhundert in Pommern*, „*Baltische Studien*”, t. 89 (135), s. 7–24.
- Binford L. R., 1962, *Archaeology as anthropology*, „*American Antiquity*”, t. 28, s. 217–225.
- Błoński M., 2013, *Antler sickle handle from Nasielsk. An example of the Pomeranian school of Scandinavian-Insular ornament from Masovia*, w: S. Moż-

- dzioch, B. Stanisławski i P. Wiszewski (red.), *Scandinavian culture in medieval Poland*, Wrocław, s. 315–322.
- Bobrzyński M., 1879, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa–Kraków.
- Bogdanowicz P., 1968, *Przynależność polityczna Śląska w X wieku*, Wrocław.
- Bogucki M., 2004, *Dlaczego we wczesnym średniowieczu powstawały skarby złomu srebrnego? Uwagi na marginesie prac Jacka Kowalewskiego i Przemysława Urbańczyka*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 48, s. 49–76.
- 2010, *The beginning of the dirham import to the Baltic Sea zone and the problem of the early emporia*, w: A. Bitner-Wróblewska i U. Lund-Hansen (red.), *Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*, København–Warszawa, s. 351–361.
- 2011, *The use of money in the Slavic lands from the 9th to the 11th century – the archaeological-numismatic evidence*, w: J. Graham-Campbell, G. Williams i S. M. Sindbæk (red.), *Slavic economies, monetization and society in Scandinavia, 800–1100*, Århus, s. 133–151.
- 2012a, *Monety starożytne, średniowieczne i nowożytne z osady w Janowie Pomorskim i znalezione w 2007 i 2008 roku*, w: M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki badań archeologicznych w latach 2008–2008*, t. 1, cz. 3: *Analizy*, Elbląg, s. 27–63.
- 2012b, *Mennictwo naśladowcze Słowiańszczyzny północno-zachodniej w X i XI wieku*, „Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny”, nr 1, s. 3–14.
- 2012c, *Zachodniosłowiańskie naśladownictwa monet bawarskich z X i XI w.*, w: W. Garbaczewski i R. Macyra (red.), *Pieniądz i banki na Śląsku*, Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce, t. 2, Poznań, s. 85–110.
- 2012d, *Some Polish imitations of Otto-Adelheid-Pfennige*, w: G. Dethlefs, A. Pol i S. Wittenbrink (red.), *Nummi docent! Münzen – Schätze – Funde. Festschrift für Peter Ilich zum 65 Geburtstag am 28 April 2012*, Osnabrück, s. 111–126.
- Boháčova I., 2009, *Christianizace české společnosti a vznik význaných sakrálních center*, w: J. Dobosz (red.), *Kościół w monarchiach Przemysławidów i Piastów*, Poznań, s. 87–98.
- Boroń P., 2001, *Słowiańskie plemię. O pojęciu i jego rozumieniu w polskiej historiografii*, w: M. Goliński i S. Rosik (red.), „*Viae historicae*”. *Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 189–207.
- 2004, „*Zamach stanu*” w społecznościach słowiańskich a instytucja wiecu, w: A. Sołtysiak (red.), *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, Warszawa, s. 203–210.

- Brather S., 1996, *Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa. Probleme ihrer wirtschaftsgeschichtlichen Interpretation aus archäologischer Perspektive*, „Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters”, t. 23/24, s. 73–153.
- 2000, *Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie*, „Germania”, t. 78, s. 139–177.
- 2001, *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*, Berlin.
- 2004, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, Berlin–New York.
- 2008, *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft in früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Zweite überarbeitete und erweiterte Auflage*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, t. 61, Berlin–New York.
- Bourgain P., 1999, *Introduction*, w: *Ademari Cabanensis Chronicon*, Turnhout, s. VII–CIX.
- Bronicka-Rauhut J., 1998, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*, Warszawa.
- Brown P., 1996, *The rise of Western Christendom*, Cambridge.
- Brückner A. [ukryty pod pseudonimem „Towarzysz broni”], 1900, *Metodyka badań starożytnych. Kilka aforyzmów ofiarowanych zjazdowi historyków polskich w Krakowie zamiast programu*, „Ateneum”, t. 2, s. 391–400.
- 1957, *Dzieje kultury polskiej*, t. 1, wyd. 3, Warszawa.
- Brumfiel E. M. i T. K. Earle, 1987, *Specialization, Exchange and Complex Societies*, Cambridge.
- Brzostowicz M., 2006, *Grody przedpiastowskie nad środkową Wartą*, w: E. Cnotliwy, A. Janowski, K. Kowalski i S. Słowiński (red.), *Nie tylko archeologia*, Szczecin, s. 153–160.
- Bubenik J., 1972, *K problematice železné misky tzv. slezského typu*, „Archeologické Rozhledy”, t. 24, s. 542–567.
- Buchowski M., 1993, *Magia i rytuał*, Warszawa.
- 2001, *O potrzebie antropologii z „krwi i kości”*, w: W. Dohnal (red.), *Antropologiczne koncepcje plemienia. Studium z historii antropologii brytyjskiej*, Poznań, s. 5–7.
- Buczek K., 1960, *Ziemie polskie przed tysiącem lat*, Wrocław.
- 1964, *Targi miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny)*, Wrocław.
- Buko A., 1983, *Sandomierski „kopiec” Salve Regina w świetle wyników ostatnich badań*, „Archeologia Polski”, t. 28, nr 1, s. 137–165.
- 1999, *Początki państwa polskiego. Pytania – problemy – hipotezy*, „Światowit”, nr 42 (2), s. 32–45.

- 2000, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X w. i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 143–168.
- 2005, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.
- Bukowska A., 2009, *Forma i geneza pierwszej katedry w Poznaniu*, w: T. Janiak (red.), *Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje*, Gniezno, s. 175–208.
- 2013, *Najstarsza katedra w Poznaniu. Problem formy i jej genezy w kontekście architektury około roku 1000*, Kraków.
- Cach F., 1970, *Nějstarši česke mince*, t. 1, Praha.
- Čaplovič D., 2000, *The area of Slovakia in the 10th century*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 147–156.
- Carelli P., 2001, *En kapitalistisk anda. Kulturelle forandringer i 1100-tallet Danmark*, Stockholm.
- Carver M. O. H., 2000, *Town and anti-town in the first millennium Europe*, w: A. Buko i P. Urbańczyk (red.), *Archeologia w teorii i w praktyce*, Warszawa, s. 373–396.
- Christophersen A., 1992, *For der lå landets makt og styrke*, w: I. Øye (red.), *Våre første byer*, Bergen, s. 59–84.
- 1994, *Power and impotence: Political background of urbanisation in Trøndelag 900–1000 AD*, w: P. Urbańczyk (red.), *The origins of towns in temperate Europe*, Warszawa, s. 95–108.
- Chrzanowski W., 2006, *Kronika Słowian. Wielkie Morawy, kraj Wiślan i Czechy – 805–955 r.*, Kraków.
- Chudziak W., 2003, *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim*, w: W. Chudziak (red.), *Mons Sancti Laurenti*, t. 1, Toruń.
- 2013, *Remarks on particular material traces of Scandinavian culture in Pomerania*, w: S. Moździoch, B. Stanisławski i P. Wiszewski (red.), *Scandinavian culture in medieval Poland*, Wrocław, s. 151–178.
- Chudziak W i Kaźmierczak R. (red.), 2014, *The Island in Żółte on Lake Żarańskie: early medieval gateway into West Pomerania*, Toruń–Szczecin.
- Ciggaar K., 1995, *Theophano: An empress reconsidered*, w: A. Davids (red.), *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, s. 49–63.
- Clarke H. B. i A. Simms, 1985, *Towards a comparative history of urban origins*, w: H. B. Clarke i A. Simms (red.), *The comparative history of urban origins in Non-Roman Europe*, Oxford, s. 669–714.

- Cnotliwy E., W. Łosiński i J. Wojtasik, 1986, *Rozwój przestrzenny wczesnośredniowiecznego Wolina w świetle analizy porównawczej struktur zespołów ceramicznych*, w: J. Gromnicki (red.), *Problemy chronologii ceramiki wczesnośredniowiecznej na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa, s. 62–117.
- Conkey M. W., 1991, *Experimenting with style in archaeology: Some historical and theoretical issues*, w: M. W. Conkey i C. A. Hastorf (red.), *The uses of style in Archaeology*, Cambridge, s. 5–17.
- Curta F., 2001, *The making of the Slavs: history and archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700*, Cambridge.
- 2003, *East central Europe*, „Early Medieval Europe”, t. 12, s. 283–291.
- 2004, *The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian)*, „East Central Europe”, t. 31, s. 125–148.
- 2006, *Some remarks on ethnicity in medieval archaeology*, „Early Medieval Europe”, t. 15 (2), s. 159–185.
- Cywiński P. M. A., 2001, *Druga metropolia Bolesława Chrobrego a Brunon z Kwerfurtu*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 108, z. 4, s. 3–15.
- Czapla K., 2006, *Terytorium plemienne Dziadoszan w świetle źródeł archeologicznych*, w: M. Dworaczek i in. (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin, s. 141–148.
- Czarnowski S., 1956, *Definicja i klasyfikacja faktów społecznych*, w: S. Czarnowski, *Dziela*, N. Assorodobraj i S. Ossowski (oprac.), t. 2, Warszawa, s. 222–234.
- Čiháková J., 1999, *Malá Strana od pranku do vrcholného středověku*, w: Vlček P. (red.), *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha, s. 11–27.
- Dahlin Hauken Å., 1991, *Gift-exchange in Early Iron Age Norse society*, w: R. Samson (red.), *Social approaches to Viking studies*, Glasgow, s. 105–112.
- Daim F., 1987, *Das awarische Gräberfeld von Loebersdorf, NÖ*, Wien.
- Dalewski Z., 1991, *Między Gnieznem a Poznaniem. O miejscach władzy w państwie pierwszych Piastów*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 98, z. 2, s. 19–43.
- 1996, *Władza, przestrzeń, ceremonial*, Warszawa.
- Dauids A., 1995, *Marriage negotiations between Byzantium and the West and the name of Theophano in Byzantium*, w: A. Dauids (red.), *The empress Theophano: Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, s. 99–120.
- Dąbrowska M., 2002, *„On – królestw wszystkich władca”. Zawrotna kariera Ottona I i jej bizantyński kontekst*, w: B. Solarzski i M. Sęczkowska (red.), *Pokłosie Zjazdu Gnieźnieńskiego. O początkach kościoła w Łęczycy*, Łęczycza, s. 9–17.

- Derwich M., 2000a, *Badania archeologiczno-architektoniczne w Polsce: uwagi historyka*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 10, s. 9–18.
- 2000b, *Kościół na Śląsku około roku 1000*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 137–138.
- Dohnal W., 2001, *Antropologiczne koncepcje plemienia. Studium z historii antropologii brytyjskiej*, Poznań.
- Domański G., 1993, *Niemcza Łużycka – centrum polityczno-gospodarcze w X–XIII wieku*, w: S. Moździoch (red.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, s. 173–186.
- 2000, *Ślązański zespół osadniczy i kultowy we wczesnym średniowieczu*, w: S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, Wrocław, s. 99–109.
- 2002, *Śląza w pradziejach i średniowieczu*, Wrocław.
- Domasnes L. H., 1991, *Women, kinship, and the basis of power in the Norwegian Viking Age*, w: R. Samson (red.), *Social Approaches to Viking Studies*, Glasgow, s. 69–74.
- Dormeier H., 2002, *Die Renovation Imperii Romanorum und die „Außenpolitik” Ottos III. und seiner Berater*, w: M. Borgolte (red.), *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren*, Berlin, s. 163–191.
- Dralle L., 1981, *Slaven an Havel und Spree. Studien zur Geschichte des hevelisch-wilzischen Fürstentums (6. bis 10. Jahrhundert)*, Berlin.
- Duczko W., 1972, *Slavic silver jewellery from the Viking Period. A analysis of material from Gotland*, [niepublikowany maszynopis], Uppsala.
- 2000a, *Continuity and transformation: The tenth century AD in Sweden*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 7–36.
- 2000b, *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, w: L. Leciejewicz i M. Rębkowski (red.), *Salsa Cholbergensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg, s. 23–44.
- 2002a, *Test or magic? Pecks on the Viking-Age silver*, w: B. Paszkiewicz (red.), *Moneta mediaevalis*, Warszawa, s. 193–208.
- 2002b, *The fateful hundred years: Sweden in the eleventh century*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 11th century*, Warszawa, s. 11–28.
- 2004, *Viking Rus*, Leiden.
- 2005, *Zebrać, zdeprecjonować, schować i zapomnieć. O skarbach srebrnych Skandynawii okresu wikingów*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 49, z. 2, s. 205–218.
- 2010, rec. Urbańczyk P., 2008, *Trudne początki Polski*, Wrocław; „Kwartalnik Historyczny”, t. 117, nr 4, s. 115–121.

- 2013, *With vikings or without? Scandinavians in early medieval Poland. Approaching an old problem*, w: S. Moździoch, B. Stanisławski i P. Wiszewski (red.), *Scandinavian culture in medieval Poland*, Wrocław, s. 19–31.
- Dudek J., 2000, *Zjazd gnieźnieński 1000 r. jako wyraz realizacji polityki cesarstwa Ottonów wobec Europy Środkowo-Wschodniej*, w: H. Szczegóła (red.), *Szprotawski epizod zjazdu gnieźnieńskiego w roku 1000*, Szprotawa, s. 67–88.
- Dulinicz M., 1994, *Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow-Klenica*, „Archeologia Polski”, t. 39, s. 31–49.
- 1997, *The first dendrological dating of the strongholds in northern Masovia*, w: P. Urbańczyk (red.), *Origins of Central Europe*, Warszawa, s. 137–141.
- 1999a, *Archeologia o Mazowszu w czasie powstawania państwa polskiego. Zarys problematyki*, „Archeologia Polski”, t. 44, s. 93–116.
- 1999b, *Uwagi o początkach ośrodków handlowych na południowym brzegu Bałtyku w VIII–IX w.*, w: S. Moździoch (red.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław, s. 97–110.
- 2000, *Miejsca, które rodzą władzę (najstarsze grody słowiańskie na wschód od Wisły)*, w: S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, Wrocław, s. 85–98.
- 2001a, *Zalążki miast na wczesnośredniowiecznym Mazowszu (X–XII w.)*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 13, s. 11–24.
- 2001b, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny północno-zachodniej. Studium Archeologiczne*, Warszawa.
- 2004, *Najstarsze grody wczesnośredniowieczne*, w: A. Koško i E. Kalečyc (red.), *Wspólnota dziedzictwa kulturowego Polski i Białorusi*, Warszawa, s. 305–320.
- Dunin-Wąsowicz T., 1982, *Wezwania św. Wojciecha w Europie Zachodniej około roku 1000*, „Studia Warmińskie”, t. 19, s. 31–43 [przedruk w: G. Labuda (red.), 1997, *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*, Warszawa, s. 372–379].
- 1999, *Ślady kultu św. Wojciecha w Europie Zachodniej około roku 1000*, w: Z. Kurnatowska (red.), *Tropami św. Wojciecha*, Poznań, s. 221–234.
- Dvornik F., 1949, *The making of Central and Eastern Europe*, London.
- Dygo M., 1992, *Studia nad początkami władztwa Krzyżaków*, Warszawa.
- Dzieduszycki W., 1993, *Kruszwicki ośrodek władzy i jego przemiany w XI–XII wieku*, w: S. Moździoch (red.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, s. 159–172.
- 1995, *Kruszce w systemach wartości i wymiany społeczeństwa Polski wczesnośredniowiecznej*, Poznań.

- 1998, *The model of transformations of early-urban Kruszwica and the shaping of urban centres in the 11th century*, w: J. Jarnut i P. Johanek (red.), *Die Frühgeschichte der Europäischen Stadt im 11. Jahrhundert*, Köln, s. 305–313.
- Dzieduszycka B. i Dzieduszycki W., 1994, *Transformation of the Polish early urban centres in the period from the second half of the 11th to the beginning of the 13th century*, w: P. Urbańczyk (red.), *The origins of towns in temperate Europe*, Warszawa, s. 155–170.
- Earle T. K., 1987, *Chiefdoms in archaeological and ethnological perspective*, „Annual Review of Anthropology”, t. 16.
- Eco U., 1994, *Sztuka i piękno w średniowieczu*, Warszawa.
- Eldjarn K., 2000, *Kuml og haugfé úr heiðnum síð Íslandi*, A. Friðriksson (popr.), wyd 2, Reykjavik.
- Engels O., 1995, *Theophano, the western empress from the East*, w: A. Davids (red.), *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, s. 28–48.
- 1997, *Europäische Geisteslage vor 1000 Jahren – ein Rückblick*, w: H. H. Henrich (red.), *Adalbert von Prag. Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas*, Baden-Baden, s. 17–48.
- Englert A. i A. Trakadas (red.), 2009, *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Roskilde.
- Ermalovič M., 2001, *Starožytinaia Belarus'*, Mińsk.
- Ersgaard L., 1992, *Tidig urbanisering i Danmark och Sverige – en översikt*, w: I. Øye (red.), *Våre første byer. Onsdagskvelder i Bryggens Museum VII*, Bergen, s. 102–116.
- Falkowski W., 1999, „*Potestas regia*”. *Władza i polityka w królestwie zachodniofrankijskim na przełomie IX i X wieku*, Warszawa.
- 2006, *Niezwykły rytuał spotkań władców na wyspie*, „Przegląd Historyczny”, t. 97, z. 2, s. 187–203.
- Falkowski W. (red.), 2001, *Pytania o średniowiecze. Potrzeby i perspektywy badawcze polskiej mediewistyki*, Warszawa.
- Fiedler U., 1996, *Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarenkaganat. Versuch eines Vergleichs*, w: D. Bialeková i J. Zábojník (red.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Bratislava, s. 195–214.
- Filipowiak W., 1973, *Wyspa Wolin w prahistorii i we wczesnym średniowieczu*, w: T. Bialecki (red.), *Z dziejów ziemi wolińskiej*, Szczecin.
- 1985, *Die Bedeutung Wolins im Ostseehandel*, „Acta Visbyensia”, t. 7.
- 1979, *Świadectwa kultury słowiańskiej Pomorza Zachodniego w świetle badań archeologicznych*, w: H. Lesiński (red.), *Nauka polska na Pomorzu*

- Szczecińskim 1946–1956–1976. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Szczecińskie Towarzystwo Naukowe w ramach obchodów XX-lecia STN i XXX-lecia powstania szkolnictwa wyższego w Szczecinie, Szczecin, s. 163–171.*
- 2000, *Wolin – ein frühmittelalterliches Zentrum an der Ostsee*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, t. 1, Stuttgart, s. 152–155.
- Florek M., 2008, *Issues concerning the existence and functions of the so-called great kurgans in Małopolska in early phases of the Early Middle Ages*, „*Analecta Archaeologica Ressoviensia*”, t. 3, 273–307.
- 2012, *Obcy we wczesnośredniowiecznym Przemyślu. Kim byli Węgrzy pochowani na tzw. cmentarzysku „staromadziarskim” przy ulicy Rycerskiej?*, w: W. Dzieduszycki i J. Wrzesiński (red.), *Obcy. Funeralia lednickie – spotkanie 14*, Poznań, s. 295–312.
- 2013, *Węgrzy w Przemyślu. Historia alternatywna*, w: J. Gancarski (red.), *Transkarpaccie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu*, Krosno, s. 453–492.
- Franklin S. i Shepard J., 1996, *The emergence of Rus 750–1200*, London.
- Fried J., 1989, *Otto III. und Bolesław Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliiars, der „akt von Gnesen” und das frühe polnische und ungarische Königtum*, Stuttgart.
- [1989] 2000, *Otto III i Bolesław Chrobry. Miniatura dedykacyjna z „Ewangeliarza” z Akwizgranu, zjazd gnieźnieński a królestwa polskie i węgierskie. Analiza ikonograficzna i wnioski historyczne*, Warszawa.
- 1991, *Theophanu und die Slawen*, w: A. von Euw i P. Schreiner (red.), *Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens um die Wende des ersten Jahrtausends*, t. 2, Köln, s. 361–370.
- 1998, *Der hl. Adalbert und Gnesen*, „*Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte*”, t. 50, s. 41–70.
- 2000, *Die Erneuerung des Römischen Reiches*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 738–744.
- 2002, *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben*, w: M. Borgolte (red.), *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen”*, Berlin, s. 235–279.
- Fried M. H., 1975, *The Notion of Tribe*, Menlo Park.
- Fritze W. H., 1999, *Geographus Bavarus*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 4, München, s. 1269–1270.

- Gaimster M., 1991, *Money and media in Viking age Scandinavia*, w: R. Samson (red.), *Social approaches to Viking studies*, Glasgow, s. 113–122.
- Garnier C., 2000, *Die RENOVATIO IMPERI – Keiser Otto III. in Gnesen im Jahre 1000*, „Adalberte Forum”, t. 7, nr 3–4, s. 4–5.
- Gąsiorowski A., 1990, *Najstarsze polskie pochówki monarsze w świetle źródeł pisanych*, „Roczniki Historyczne”, t. 55–56, s. 85–93.
- Gąsowski J., 1992a, *Archeologia o schyłkowym pogaństwie*, „Archeologia Polski”, t. 37, s. 135–157.
- 1992b, *Problematyka wczesnej państwowości w świetle danych archeologicznych*, w: M. Tymowski i M. Ziółkowski (red.), *Geneza i funkcjonowanie wczesnych form państwowości na tle porównawczym*, Warszawa, s. 9–24.
- Geary P., 1983, *Ethnic identity as a situational construct in the early Middle Ages*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, t. 113, s. 15–26.
- Gediga B., 1989, *Problemy badań nad genezą i funkcją grodów epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (Wprowadzenie)*, w: B. Gediga (red.), *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Wrocław, s. 7–14.
- 2000, *Opolski ośrodek grodowy w państwie wczesnopiastowskim*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 167–183.
- Giddens A., 1985, *Time, space and regionalisation*, w: D. Gregory i J. Urry (red.), *Social relations and spatial structures*, London, s. 265–295.
- Gierlich E., 1990, *Pochówki niemieckich rodów panujących w rozwiniętym średniowieczu (od X do pierwszej połowy XIII wieku)*, „Roczniki Historyczne”, t. 55–56, s. 13–21.
- Gieysztor A., 1948, *Polskie Millenium. Z zagadnień współpracy historii i archeologii wczesnodziejowej*, „Przegląd Historyczny”, t. 38, s. 391–406.
- 1970a, *Piast*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław, s. 70–71.
- 1970b, *Polska*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław, s. 187–193.
- 1982, *Mitologia Słowian*, Warszawa.
- 1999, *Polen*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 7, München, s. 51–58.
- Gillet A. (red.), 2002, *On Barbarian identity. Critical approaches to ethnicity in the Early Middle Ages*, Turnhout.
- Gołąb Z., [1992] 2004, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków [wyd. oryginalne: *The Origins of the Slavs*, 1992, Ohio].
- Görich K., 1991, *Ein Erzbisum in Prag oder in Gnesen?*, „Zeitschrift für Ostforschung”, t. 40, z. 1, s. 10–27.

- 1993, *Otto III. Romanus, Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und Sächsische Historiographie*, Sigmaringen.
- 1996, *Eine Wende im Osten: Heinrich II. und Boleslaw Chrobry*, w: B. Schneidmüller i S. Weinfurter (red.), *Otto III. – Heinrich II. Eine Wende?*, Sigmaringen, s. 95–167.
- 1998, *Otto III. öffnet das Karlsgrab in Aachen. Überlegungen zu Heiligenverehrung, Heiligsprechung und Traditionsbildung*, w: G. Althof i E. Schubert (red.), *Herrschaftsrepräsentation im Ottonischen Sachsen*, Sigmaringen, s. 381–430.
- 2000, *Kaiser Otto III. und Aachen*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 786–791.
- Graham-Campbell J., 1987, *Some archaeological reflections on the Cuerdale hoard*, w: R. T. Farrell (red.), *The Vikings*, Chichester, s. 32–41.
- 1995, *The Viking-age gold and silver of Scotland (AD 850–1100)*, Edinburgh.
- Gurevich A., 1968, *Wealth and gift-bestowed among the ancient Scandinavians*, „Scandinavica: An International Journal of Scandinavian Studies”, t. 7.
- 1976, *Kategorie kultury średniowiecznej*, Warszawa.
- Györfy G., [2006] 1977, *Święty Stefan I król Węgier*, Warszawa [wyd. oryginalne: *István király és műve*, 1977, Budapest].
- 1983, *Die „corona sancti Stephani regis” zur Zeit der Arpaden*, w: Z. Lovag (red.), *Insignia regni Hungariae*, t. 1: *Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*, Budapest, s. 55–63.
- Haag G., 1878, *Die Völker um die Ostsee vor 800–1000 Jahren*, „Baltische Studien”, t. 28 [Alte folge].
- Hägg I., 1984, *Birkas orientaliska praktplagg*, „Fornvännen”, t. 78, s. 204–220.
- Hansen G., 2005, *Bergen c 800–c 1170. The Emergence of a Town*, Bergen.
- Harding A. F. i J. Ostoja-Zagórski, 1989, *Funkcja grodów typu biskupińskiego w osadnictwie halsztackim w północno-wschodniej Wielkopolsce*, w: B. Gediga (red.), *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Wrocław, s. 171–183.
- Hårdh B., 1996, *Silver in the Viking age. A regional-economic study*, Stockholm.
- Hardt M., 1997, *Silbergeschirr als Gabe im Frühmittelalter*, „EAZ”, t. 37, s. 431–144.
- Harrison S., 1995, *Four types of symbolic conflict*, „Journal of Anthropological Institute (New Series)”, t. 1, nr 2, s. 255–272.
- Heather P., 1997, *Frankish imperialism and Slavic society*, w: P. Urbańczyk (red.), *Origins of Central Europe*, Warszawa, s. 171–190.

- 2008, *Ethnicity, group identity and social status in the Migration Period*, w: I. Garipzanov, P. Geary i P. Urbanczyk (red.), *Franks, Northmen and Slavs. Identities and state formation in Early Medieval Europe*, Turnhout, s. 50.
- Hedeager L., 1992, *Kingdoms, ethnicity and material culture: Denmark in a European perspective*, w: M. O. H. Carver (red.), *The age of Sutton Hoo. The seventh century in North-Western Europe*, Woodbridge, s. 279–300.
- Hehl E.-D., 2000, *Die Gründung des Erzbistums Gnesen unter kirchenrechtlichen Aspekten*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 498–501.
- Helle K. i A. Nedkvitne, 1977, *Norge*, w: G. A. Blom (red.), *Urbaniseringsprocessen i Norden. Middelaldersteder*, t. 1, Oslo, s. 189–272.
- Hellmann M., 1999, *Civitas*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 2, München, s. 2112–2125.
- Henning J., 1992, *Gefangenenfesseln im slawischen Siedlungsraum und der europäischen Sklavenhandel im 6. bis 12. Jahrhundert. Archäologisches zum Bedeutungswandel von „sklabos-sakaliba-slavus“, „Germania“*, t. 70, s. 403–426.
- 1997, *Ringwallburgen und Reiterkrieger. Zum Wandel der Militärstrategie im ostsächsisch-slawischen Raum an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert*, w: G. De Boe i F. Verhaeghe (red.), *Military studies in Medieval Europe. Papers of the Medieval Europe, Brugge 1997*, t. 11, s. 21–31.
- 1998, *Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropas im frühen Mittelalter*, w: J. Henning i A. T. Ruttkay (red.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, s. 9–29.
- Henning J. i K.-U. Heußner, 1992, *Zur Burgengeschichte im 10. Jahrhundert – Neue archäologische und dendrochronologische Daten zu Anlagen vom Typ Tornow*, „AuF“, t. 37, z. 6, s. 314–324.
- Hensel W., 1948, *Studia nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań.
- 1953, *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „Przegląd Zachodni”, t. 9, nr 5–6, s. 14–100.
- 1959, *Types de fortifications slaves du haut Moyen-Âge*, „Archeologia Polona”, t. 2, s. 71–84.
- 1963, *Archeologia o początkach miast słowiańskich*, Wrocław.
- 1987, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. 4 uzup., Warszawa.
- 2001, *Samodržanie etymologiczne – Gniezno: spór o typ i treść rdzenia toponimu*, „Slavia Antiqua”, t. 32, s. 159–161.

- Herrin J., 1995, *Theophano: considerations on the education of a Byzantine princess*, w: A. Davids (red.), *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, s. 64–85.
- Hines J., 1994, *North-Sea trade and the proto-urban sequence*, w: P. Urbanczyk (red.), *The origins of towns in temperate Europe*, Warszawa, s. 7–26.
- Hodder I., 1979, *Economic and social stress and material culture patterning*, „American Antiquity”, t. 44, s. 446–454.
- 1982, *Symbols in Action*, Cambridge.
- Hodges R., 1982, *Dark age economics. The origin of towns and trade in AD 600–1000*, New York.
- Hoffmann J., 2005, *Vita Adalberti. Früheste Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag*, Essen.
- Jagodziński M. F., 2010, *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*, Elbląg.
- Jaworski K., 1998, *Konstrukcje obronne wczesnośredniowiecznego grodziska w Gilowie w świetle najnowszych badań*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 40, s. 463–474.
- 2001, *Pobarane – Bobrzanie czy Obrzanie?*, w: M. Goliński i S. Rosik (red.), „*Viae historicae*”. *Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 178–188.
- 2002, *Niemcza w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, w: M. Młynarska-Kaletynowa (red.), *Niemcza. Wielka historia małego miasta*, Wrocław, s. 11–26.
- 2006, *Wczesnośredniowieczne grodziska plemienne w Sudetach*, „Archeologia Żywa”, nr 2 (36), s. 56–64.
- 2011, *Czy aby tylko „pogański książę silny wielce, siedzący na Wiślech”?*, w: M. Brzostowicz, M. Przybył i J. Wrzesiński (red.), *Swoi i obcy w kulturze średniowiecza*, Poznań–Łądek, s. 31–60.
- Jaworski K. i M. Paternoga, 2002, *Grodzisko z przełomu IX i X wieku w Gilowie koło Niemczy. Badania 2001 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44, s. 279–290.
- Jaworski K., E. Lisowska, A. Pankiewicz i B. Stanisławski, 2013, *Artefacts of Scandinavian origin from the Cathedral Island (Ostrów Tumski) in Wrocław*, w: S. Moździoch, B. Stanisławski i P. Wiszewski (red.), *Scandinavian culture in medieval Poland*, Wrocław, s. 279–314.
- Jenkins R., 1997, *Rethinking ethnicity. Arguments and explorations*, London.
- Jensen J., 1982, *The prehistory of Denmark*, London.
- Jones S., 1997, *The archaeology of ethnicity. Constructing identities in the past and present*, London.

- Józefowiczówna K., 1963, *Z badań nad architekturą przedromańską i romańską w Poznaniu*, Polskie Badania Archeologiczne, t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kacprzak M. C., 2013, *Aleksander Hercen oczami Isaiaha Berlina, czyli liberalna interpretacja filozofii rosyjskiego myśliciela*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, t. 22, nr 3 (87), s. 165–175.
- Kaczanowski P. i J. K. Kozłowski, 1998, *Wielka historia Polski*, t. 1: *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*, Kraków.
- Kara M., 2004, *Archeologia o początkach państwa Piastów (wybrane zagadnienia)*, w: W. Falkowski (red.), *Kolory i struktury średniowiecza*, Warszawa, s. 253–317.
- 2009, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przelomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Karłowicz J., 1881, *O imieniu Polaków i Polski*, „Pamiętnik Fizyograficzny”, t. 1, s. 411–423.
- Karpluk M., 1992, *Skąd nazwa Polski i jak brzmi ona w językach naszych słowiańskich sąsiadów*, „Język Polski”, t. 72, s. 4–9.
- Karwasińska J., [1958] 1996, *Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha, biskupa praskiego (Vita I. I: Stan badań, II: Podstawa rękopiśmienna)*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 2, s. 41–49 [przedruk w: J. Karwasińska, 1996, *Wybór pism. Święty Wojciech*, Warszawa, s. 87–125].
- [1959] 1996, *Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha, biskupa praskiego. III: redakcje Vita I*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 4, s. 9–32 [przedruk w: J. Karwasińska, 1996, *Wybór pism. Święty Wojciech*, Warszawa].
- [1960] 1996, *Les trois rédactions de „Vita 1” de s. Adalbert*, Roma [przedruk w: J. Karwasińska, 1996, *Wybór pism. Święty Wojciech*, Warszawa, s. 217–237].
- [1962] 1996, *Państwo polskie w przekazach hagiograficznych XI i XII wieku*, w: K. Tymieniecki (red.), *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. 2: *Spółczesność i kultura*, Poznań, s. 233–244 [przedruk w: J. Karwasińska, 1996, *Wybór pism. Święty Wojciech*, Warszawa, s. 41–54].
- Kaźmierczyk J., 1990, *Dolny Śląsk a Morawy i Czechy w IX i X wieku*, w: R. Gładkiewicz (red.), *Studia z dziejów ziemi kłodzkiej*, Wrocław, s. 17–32.
- Kehr P., 1920, *Das Erzbistum Magdeburg und die erste Organisation der christlichen Kirche in Polen*, „Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-Historische Kl.,” nr 1.
- Keller H., 2000, *Siegel und Bullen Ottos III.*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 2, Stuttgart, s. 767–773.

- Kępiński Z. i K. Józefowiczówna, 1952, *Grobowiec Mieszka pierwszego i najstarsze budowle poznańskiego grodu*, „Przegląd Zachodni”, t. 8, nr 5–6, s. 370–397.
- Kętrzyński W., 1898, *Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności, t. 37, Kraków.
- Kiersnowska T., 1973, *Czersk w średniowieczu*, w: J. Antoniewicz (red.), *Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego*, Warszawa, s. 205–223.
- 1986, *Czersk w XIII i XIV wieku. Ośrodek władzy na południowym Mazowszu*, Warszawa.
- Kiersnowski R., 1952, *Plemiona Pomorza Zachodniego w świetle najstarszych źródeł pisanych*, „Slavia Antiqua”, t. 3, s. 73–130.
- 1960, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.
- Kobyliński Z., 1990, *Early medieval hillforts in Polish lands in the 6th to the 8th centuries: Problems of origins, function, and spatial organization*, w: D. Austin i L. Alcock (red.), *From the Baltic to the Black Sea*, Boston, s. 147–156.
- Kobyliński Z. i W. Szymański, 2005, *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w zespole kemów w Haćkach*, w: J. B. Faliński i A. Bera (red.), *Haćki. Zespół przyrodniczo-archeologiczny na Równinie Bielskiej, Białowieża–Warszawa*, s. 43–74.
- Kóčka-Krenz H., 2001, *Zespół pałacowo-sakralny na grodzie poznańskim*, w: Sz. Skibiński (red.), *Polska na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 2000*, Poznań, s. 287–296.
- 2011, *Poznań in the 10th century*, Poznań.
- Kóčka-Krenz H., M. Kara i D. Makowiecki, 2004, *The beginnings, development and the character of the early Piast stronghold in Poznań*, w: P. Urbańczyk (red.), *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa, s. 125–166.
- 2012, *Na wyspie Ostrów, przy której dziś jest Poznań*, Poznań.
- 2015, *Poznań w czasach panowania pierwszych Piastów*, w: U. Mazurczak (red.), *Ziemia, człowiek, sztuka. Interdyscyplinarne studia nad ziemią. Archeologia – historia – kultura – sztuka*, Lublin, s. 71–98.
- Kokowski A., 2002a, *Cień Swiatowita*, w: A. Kokowski (red.), *Cień Swiatowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian*, Lublin, s. 7–13.

- 2002b, *Etnogeneza Słowian. Rzeczywistość badawcza – emocje – odbiór społeczny*, w: A. Kokowski (red.), *Cień Światowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian*, Lublin, s. 87–170.
- Kolenda J., 2011, *Wczesnosredniowieczne osadnictwo grodowe pogranicza Śląska i Wielkopolski w świetle analiz dendrochronologicznych*, w: M. Rębkowski i S. Rosik (red.), „*Populi terrae marisque*”, Wrocław, s. 67–82.
- Koperski A., 1985, *Cmentarzysko staromadziarskie w Przemyślu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologiczno-Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, t. 29, s. 261–266.
- 2004, *Początki osadnictwa słowiańskiego i rozwój wczesnosredniowiecznego Przemyśla*, *Dzieje Przemyśla*, Przemyśl, s. 77–216.
- 2010, *Cmentarzysko staro madziarskie z X w. w Przemyślu*, w: E. Sosnowska (red.), *Przemyśl wczesnosredniowieczny*, Warszawa, s. 365–388.
- Körntgen L., 2000, *Königtum, Adel und Kirche: das ottonische Reich im 10. Jahrhundert*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 79–110.
- Kos L., 2012, *Raně středověké fortifikace s čelní kamennou plentou ve střední Evropě*, „*Studia Mediaevalia Pragensia*”, t. 11, s. 117–176.
- Kossina G., 1911, *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*, Würzburg.
- Kossmann O., 1972, *Deutschland und Polen um das Jahr 1000*, „*Zeitschrift für Ostforschung*”, t. 21, s. 401–466.
- Kościelecka A. i P. Dzianisz, 2000, *Z krzyżem i włócznią*, Pelplin.
- Kowalczyk E., 1987, *Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław.
- 2000a, *Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii*, „*Kwartalnik Historyczny*”, t. 57, nr 2, s. 41–76.
- 2000b, *Brona Małopolska. Ze studiów nad obroną stałą ziem polskich we wczesnym średniowieczu*, Warszawa.
- Kowalska A. B., 2013, *Original or imitation? Comments of the presence of the Scandinavians AT the estuary of the Oder river in the Early Middle Ages*, w: S. Moździoch, B. Stanisławski i P. Wiszewski (red.), *Scandinavian culture in medieval Poland*, Wrocław, s. 247–266.
- Kowalewski J., 1997, *Rola rowów we wczesnosredniowiecznych osadach z rejonu Pojezierza Chelmińsko-Dobrzyńskiego*, „*Archaeologia Historica Polona*”, t. 6, s. 101–121.
- 2001, *Okoliczności deponowania wczesnosredniowiecznych skarbów srebrnych na obszarze Słowiańszczyzny Zachodniej. Próba reinterpretacji znaczenia*, „*Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia*”, t. 28, s. 59–97.

- 2004, *Dlaczego czy jak deponowano skarby we wczesnym średniowieczu?*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 48, z. 2, s. 181–191.
- 2006, *Praktyka deponowania skarbów w świetle zasad waloryzacji kruszcu srebrnego w słowiańskich społecznościach tradycyjnych wczesnego średniowiecza*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Archeologia”, t. 30, s. 51–74.
- Krapiec M., 1998, *Oak dendrochronology of the Neoholocene in Poland*, „Folia Quarternaria”, t. 69, s. 5–133.
- Krotoski K., 1920, *O zawiązkach państwa polskiego i skąd pochodzą nazwy Polan i Polski*, Kraków.
- Krysiński A., 1961, *Pomorze plemienne świetle przekazu tzw. „Geografa bawarskiego”*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 7, s. 463–518.
- Krysztofiak T., 2000, *Głos w dyskusji*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Warszawa, s. 228–230.
- Krzemińska B. i D. Třeštk, 1960, *O dokumencie praskim z roku 1086*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 5, s. 79–88.
- Kuna M., M. Hajnalová, L. Kovačiková, L. Lisá, J. Novák, M. Bureš, V. Cílek, J. Hošek, P. Kočár, A. Majer, D. Makowiecki, L. Scott Cummings, Z. Šůvová, I. Světlík, D. Vandenberghe, J. Van Nieuland, C. Yost i M. Zabilská-Kunek, 2013, *Raně středověký areál v Rostokách z pohledu ekofaktů*, „Památky archeologické”, t. 104, s. 59–147.
- Kuper A., 1988, *The invention of primitive society: Transformations of an illusion*, London.
- Kurnatowska Z., 1990, *Archeologiczne świadectwa o najstarszych grobowcach w katedrze poznańskiej*, „Roczniki Historyczne”, t. 55–56, s. 71–84.
- 1998, *Poznańskie baptysterium*, „Slavia Antiqua”, t. 39, s. 51–69.
- 2000a, *Wielkopolska w X w. i formowanie się państwa polskiego*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X w. i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 99–118.
- 2000b, *Relacje Wielkopolski i Śląska w okresie plemiennym i wczesnopanstwowym*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 11–24.
- 2000c, *Die Burgen und die Ausbildung der Stammesaristokratie bei den urpolnischen Slawen*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 2, Stuttgart, s. 257–263.
- 2002, *Początki Polski*, Poznań.

- 2004a, *The stronghold in Gniezno in the light of older and more recent studies*, w: P. Urbańczyk (red.), *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa, s. 185–206.
- 2004b, *Ostrów Lednicki in the early Middle Ages*, w: P. Urbańczyk (red.), *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa, s. 167–182.
- 2004c, *The stronghold in Giecz in the light of new and old research*, w: P. Urbańczyk (red.), *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa, s. 207–222.
- Kutz K., 2004, *Jak nie dasz rady, czeka cię kopalnia* [wywiad], „Gazeta Wyborcza” z 14–15 lutego, s. 10–12.
- Kwapiński M., 2000, *O aksjomatach naoczności archeologicznej*, w: J. Wrześniński (red.), *Czarownice. Funeralia lednickie 2*, Wrocław, s. 37–50.
- Labuda G., 1948, *Znaczenie prawno-polityczne dokumentu „Dagome iudex”*, „Nasza Przeszłość”, t. 4, s. 33–60.
- 1960, *Dokumenty biskupstwa misnieńskiego jako źródła do dziejów zachodniej granicy Polski w X wieku*, w: G. Labuda, *Fragmety dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej*, t. 1, Poznań, s. 133–147.
- 1977, *Wieleci*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, Wrocław, s. 430–436.
- 1982, *Bruno z Querfurtu*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, Wrocław, s. 535–536.
- 1988, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań.
- 1994, *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*, w: J. M. Małecki (red.), *Chryścianizacja Polski południowej*, Kraków, s. 73–98.
- 1996, *Kaszubi i ich dzieje*, Gdańsk.
- 1997, *O rzekomym zamysle utworzenia arcybiskupstwa w Pradze w roku 1000. Próba wyjaśnienia przekazu źródłowego*, w: *W kręgu historii, historiografii i polityki*, Łódź, s. 237–244.
- 1999, *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna*, Poznań.
- 2000a, *Gniezno stolicą wczesnopiastowskiego państwa polskiego*, w: A. Wójtowicz (red.), *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów*, Poznań, s. 33–60.
- 2000b, *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego” w roku 1000*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 17–34.
- 2001, *Budownictwo sakralne Gniezna i Poznania na przelomie X/XI wieku w świetle źródeł pisanych*, w: S. Skibiński (red.), *Polska na przelomie I i II tysiąclecia*, Poznań, s. 267–286.
- 2002, *Mieszko I*, Wrocław.

- 2004, *Święty Wojciech. Biskup-męczennik. Patron Polski i Węgier*, Wrocław.
- 2006a, *Droga życiowa Radzima-Gaudentego do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i J. Kruppé (red.), *O rzeczach minionych. „Scripta rerum historicarum Annae Rutkowska-Płachcińska oblata”*, Warszawa, s. 179–190.
- 2006b, *Zjazd i synod gnieźnieński roku 1000 w nowym oświetleniu historyograficznym*, w: D. A. Sikorski i A. M. Wyrwa (red.), *„Cognitioni gestorum”*, Poznań, s. 163–184.
- 2006c, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 1: *Czasy średniowieczne*, Gdańsk.
- 2008, *Początki państwa polskiego w trudnym oświetleniu*, „Roczniki Historyczne”, t. 74, s. 209–230.
- Leciejewicz L., 1966, *Plemiona zachodniopomorskie we wczesnym średniowieczu*, „Archeologia Polski”, t. 5, z. 1, s. 91–110.
- 1972, *Początki miast*, w: L. Leciejewicz (red.), *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, Warszawa, s. 546–559.
- 1978, *Wczesnośredniowieczne terytoria osadniczo-plemienne w dorzeczu Odry i Wisły*, w: J. Janczak i T. Ładogórski (red.), *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*, Wrocław.
- 1980, *Wolinianie*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, Wrocław, s. 564.
- 1987, „*In pago Silensi vocabulo hos a quodam monte [...] sibi indito*”. *O funkcji miejsc kultu pogańskiego w systemie politycznym Słowian Zachodnich doby plemiennej*, „Sobótka”, t. 42, nr 2, s. 125–135.
- 1989, *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław.
- 1990, *Legends etnogenetyczne w świecie słowiańskim*, „Slavia Antiqua”, t. 32, s. 129–144.
- 1991, *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej jako problem badawczy*, w: L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, Wrocław, s. 11–19.
- 1998, *O modelu kultury wczesnosłowiańskiej*, w: H. Kóčka-Krenz i W. Łosiński (red.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, s. 31–37.
- 2000a, *Śląsk w Polsce wczesnopiastowskiej*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 89–100.
- 2000b, *Herkunft und Gliederung der Westslawen*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 2, Stuttgart, s. 234–238.

- 2002a, *Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza*, Poznań.
- 2002b, *Z Miśni do Głogowa, czyli cesarz Otto III na Śląsku*, w: W. Dzie duszycki i M. Przybył (red.), *Trakt cesarski. Itawa–Gniezno–Magdeburg*, Poznań, s. 123–128.
- Leciejewicz L. i M. Rębkowski, 2007, *Uwagi końcowe. Początki Kołobrzegu w świetle rozpoznania archeologicznego*, w: L. Leciejewicz i M. Rębkowski (red.), *Kołobrzeg. Wczesne miasto nad Bałtykiem*, Warszawa, s. 299–317.
- Lelewel J., 1855, *Polska, dzieje i rzeczy jej*, Poznań.
- Lenerz-de Wilde M., 1995, *Prämonetäre Zahlungsmittel in der Kupfer-Bronzezeit Mitteleuropas*, „Fundberichte aus Baden-Württemberg”, t. 20, s. 229–328.
- Leśny J., 1994, *Lednickie podanie o tronie monarszym i jego historyczne korzenie*, „Studia Lednickie”, t. 3, s. 115–126.
- Lewellen T. C., 2010, *Antropologia polityczna – wprowadzenie*, Kraków.
- Lewicka-Rajewska U., 2004, *Arabskie opisanie Słowian*, Wrocław.
- Lewicki T., 1950, *Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich*, „Slavia Antiqua”, t. 2, nr 1, s. 321–388.
- 1952, *Osadnictwo słowiańskie i niewolnicy słowiańscy w krajach muzułmańskich według średniowiecznych pisarzy arabskich*, „Przegląd Historyczny”, t. 43, nr 3–4, s. 473–491.
- 1956a, *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, t. 1, Wrocław.
- 1956b, *Znaczenie handlowe Drohiczyzna nad Bugiem we wczesnym średniowieczu i zagadkowe plomby ołowiane znalezione w tej miejscowości*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 4, nr 2, s. 289–297.
- 1957, *Lachi notarialnych rejestrów genueńskich z Kaffy z końca XIII wieku*, „Onomastica”, r. 3, z. 2, s. 479–484.
- 1961, *Słowianie w Afryce*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1, Wrocław, s. 6–7.
- 1964, *Słowianie w Hiszpanii*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, Wrocław, s. 217–218.
- 1969, *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, t. 2.1, Wrocław.
- Lewicki T., M. Czapkiewicz, A. Kmietowicz i F. Kmietowicz, 1977, *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*, t. 2.2 [Ibn Rosteh], Wrocław.
- Lewis I. M., 1968, *Tribal society*, w: D. L. Sills (red.), *International encyclopedia of the social sciences*, London, s. 135–172.
- Leyser K., 1995, *„Theophanu divina gratia imperatrix augusta”: western and eastern emperors in the later tenth century*, w: A. Davids (red.), *The em-*

- press Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, Cambridge, s. 1–27.
- Liestøl A., 1972, *Innskripta på Eiksteinen*, Stavanger.
- Lodowski J. i J. Szydłowski, 1991, *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych*, w: L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, Wrocław, s. 21–34.
- Luchtanas A., 2000, *Balts during the 10th century*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 199–204.
- Lübke C., 2000a, *Die Elblaven – Polens Nachbarn im Westen*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 61–77.
- 2000b, *Kaiser Otto III. und die Gründung der polnischen Kirche im Jahr 1000*, w: L. Leciejewicz i M. Rębkowski (red.), „*Salsa Cholbergensis*”. *Koło-brzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg, s. 67–72.
- 2001, *The Polabian alternative: paganism between Christian Kingdoms*, w: P. Urbańczyk (red.), *Europe around the year 1000*, Warszawa, s. 379–389.
- 2004, „*Qui sint vel unde huc venerint*” – *Bemerkungen zur Herkunft der Namen von Polen und Lutizen*, w: W. Pohl (red.), *Die Suche nach der Ursprünge: von der Bedeutung des frühen Mittelalters*, Wien, s. 279–288.
- 2009, *Ests, Slavs and Saxons: Ethnic groups and political structures* w: A. Englert i A. Trakadas (red.), *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Roskilde, s. 50–55.
- Ludat H., 1971, *An Elbe und Oder um das Jahr 1000*, Köln–Wien.
- 2000, *Słowianie – Niemcy – Europa*, Marburg–Poznań.
- Łosiński W., 1982, *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*, Wrocław.
- 1997, *Rola kontaktów ze Skandynawią w dziejach gospodarczych Słowian nadbałtyckich*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 45, s. 73–88.
- 1992, *Funkcja tezauryzacji kruszcu srebrnego w gospodarce wczesnofeudalnej*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 36, z. 1–2, s. 27–36.
- 2000, *Osadnictwo plemienne w dorzeczu Parsęty we wczesnym średniowieczu*, w: L. Leciejewicz i M. Rębkowski (red.), „*Salsa Cholbergensis*”. *Koło-brzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg, s. 13–22.
- Łowmiański H., 1958, *O identyfikacji nazw „Geografii bawarskiego”*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 3, s. 1–22.
- 1963, *Początki Polski*, t. 2, Warszawa.
- 1967, *Początki Polski*, t. 3, Warszawa.
- 1970a, *Plemiona*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław, s. 131–137.
- 1970b, *Początki Polski*, t. 4, Warszawa.
- 1973, *Początki Polski*, t. 5, Warszawa.

- 1985, *Początki Polski*, t. 6, cz. 1, Warszawa.
- Makk F., 2000, *Die Ungarnzüge*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 221–224.
- Małeczyński K., 1963, *Die Politik Ottos III. Gegenüber Polen und Böhmen im Lichte der Meissener Bistumsurkunde vom Jahre 995*, „Lětopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung”, t. 10, s. 162–203.
- 1966, *W sprawie zjazdu gnieźnieńskiego z 1000 r.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, t. 21, s. 507–540.
- Malmer B., 1991, *Kung Olofs mynthus i kvarteret Urmakaren*, Sigtuna–Stockholm.
- Malmer M. P., 1992, *Weight systems in the Scandinavian Bronze Age*, „Antiquity”, t. 66, nr 251, s. 377–388.
- Małachowicz E., 1999a, *Wczesnośredniowieczna architektura katedry wrocławskiej*, „Slavia Antiqua”, t. 40, s. 55–68.
- 1999b, *Przedromański kościół i pierwsza katedra we Wrocławiu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 44.
- 2000a, *Najstarsza architektura sakralna na Śląsku*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 115–136.
- 2000b, *Pierwszy kościół i katedra we Wrocławiu*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 405–410.
- 2000c, *Wstęp*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 9–10.
- Małachowicz M., 2000, *Zagadnienie najstarszego kościoła św. Wojciecha we Wrocławiu*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 189–193.
- Mamzer H., 1998, *Mit etniczny a archeologia*, „Żnińskie Zeszyty Historyczne”, nr 22, s. 11–14.
- Mann M., 1986, *The sources of social power*, t. 1, Cambridge.
- Mańczak W., 1997, *Czy słowiański Biskupin to naukowa legenda?*, „Slavia Antiqua”, t. 38, s. 191–194.
- 2007, *O powstaniu państwa polskiego*, w: W. Dzieduszycki (red.), „*Opusculum archaeologica. Opera dedicata in professorem Thaddeum malinowski*”, Zielona Góra, s. 256–260.
- Marek L., 2005, *Early medieval swords from Central and Eastern Europe. Dilemmas of an archaeologist and a student of arms*, Wrocław.
- Matla-Kozłowska M., 2008, *Pierwsi Przemyslidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku)*, Poznań.

- Matuszewski J. S., 1989, *Fikcje historiografii, czyli poszukiwanie źródeł dla tezy o gospodarczym charakterze wspólnoty opolnej w Polsce pierwszych Piastów*, „Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Sprawozdania”, t. 43, z. 2.
1991, „*Vicinia id est...*” *Poszukiwania alternatywnej koncepcji staropolskiego opola*, Łódź.
- Mayr-Harting H., 1992, *The Church of Magdeburg: its trade and its town in the tenth and early eleventh centuries*, w: D. Abulafia, M. Franklin i M. Rubin (red.), *Church and city 1000–1500. Essays in honour of Christopher Brooker*, Cambridge, s. 129–150.
- McCormick M., 2001, *Origins of the European economy*, Cambridge.
- McGovern T., 1981, *The Vinland adventure: A North Atlantic perspective*, „North American Archaeologist”, t. 2, nr 4.
- Merhautová A., 1995, *Kostel na Libici*, „Archeologicke Rozhledy”, t. 47, s. 249–251.
- Merhautová A. i D. Třeštík, 1995, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha.
- Michałowski R., 1994, *Polityka Ottona III w nowym oświeceniu*, „Przegląd Historyczny”, t. 85, z. 1–2, s. 151–156.
1997, *Otto III w obliczu ideowego wyzwania: monarcha jako wizerunek Chrystusa*, w: R. Michałowski (red.), *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa, s. 57–72.
1998, *Podstawy religijne monarchii we wczesnym średniowieczu zachodnioeuropejskim. Próba typologii*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 105, z. 4, s. 3–34.
2000, *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, w: J. Strzelczyk i J. Górny (red.), *1000 lat archidiecezji gnieźnieńskiej*, Gniezno, s. 27–48.
2005, *Zjazd gnieźnieński*, Wrocław.
- Mierzwiński A., 2000, *Zagadnienie obronności osiedli typu biskupińskiego. O potrzebie alternatywnej interpretacji*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 48, s. 141–151.
2007, *Śląska ukladanka*, Wrocław.
- Mikołajczyk G., 1984, *Trzy najwcześniejsze obiekty kultowe na Górze Lecha w świetle źródeł archeologicznych*, w: J. Topolski i in. (red.), *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 1, Warszawa, s. 111–121.
- Miller W. I., 1986, *Gift, sale, payment, raid: case studies in the negotiation and classification of Exchange in medieval Iceland*, „Speculum”, t. 61, s. 18–50.
- Mills B. J., 2009, *From the ground up. Depositional history, memory and materiality*, „Archaeological Dialogues”, t. 16 (1), s. 38–41.

- Mishin D., 1996, *Ibrahim ibn-Ya'qub at-Turtushi's account on the Slavs from the middle of the tenth century*, Annual of Medieval Studies at the CEU, 1994–1995, Budapest, s. 184–99.
- 1998, *The Saqaliba slaves in the Aghlabid state*, Annual of Medieval Studies at the CEU, 1996–1997, Budapest, s. 236–44.
- 2000, „*Saqalibi*” servants in Islamic Spain and North Africa in the Early Middle Ages, Annual of Medieval Studies at the CEU, 2000, Budapest, s. 311 i n.
- Młynarska-Kaletynowa M. i J. Schölzel, 2002, *Najdawniejsza Niemcza*, w: M. Młynarska-Kaletynowa (red.), *Niemcza. Wielka historia małego miasta*, Wrocław, s. 27–41.
- Modzelewski K., 2001, *Czy opole istniało?*, „Przegląd Historyczny”, t. 92, z. 2, s. 161–185.
- Montgomery J. E., 2000, *Ibn Fadlan and the Rūsīyyah*, „Journal of Arabic and Islamic Studies”, t. 3, s. 1–25.
- Mościcki J., 2001, *Polska Popielidów*, Słubice.
- Morawiec J., 2010, *Wolin w średniowiecznej tradycji skandynawskiej*, Kraków.
- 2013, *Wolin/Jómsborg w średniowiecznej literaturze skandynawskiej*, w: B. Stanisławski i W. Filipowiak (red.), *Wolin wczesnośredniowieczny*, cz. 1, Warszawa, s. 304–320.
- Morawiec J. i P. Urbańczyk, 2012, *Building the legend of the battle of Svoldr*, „Journal of Scandinavian History”, t. 37, nr 3, s. 279–295.
- Moździoch S., 1991, *Konsekwencje gospodarcze przyłączenia Śląska do państwa Piastów*, w: L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, Wrocław, s. 153–179.
- 1993, *Kasztelania bytomska – losy średniowiecznego ośrodka władzy*, w: S. Moździoch (red.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, s. 261–292.
- 1994, *The origins of the medieval Polish towns*, w: P. Urbańczyk (red.), *The origins of towns in temperate Europe*, Warszawa, s. 129–154.
- 1997, *Problemy badań nad początkami miast i wsią wczesnośredniowieczną w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 37, s. 39–63.
- 1999, *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, w: S. Moździoch (red.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław, s. 21–51.
- 2000a, *Archeologiczne ślady kultu pogańskiego na Śląsku wczesnośredniowiecznym*, w: S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, Wrocław, s. 155–193.
- 2000b, *Spółeczność plemienna Śląska w IX–X wieku*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 25–72.

- 2000c, *Śląsk między Gniezmem a Pragą*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 169–198.
- Mühle E., 2011, *Die Piasten. Polen im Mittelalter*, München.
- Nalepa J., 1964a, *Fraganeo*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, Wrocław, s. 66.
- 1964b, „Geograf bawarski”, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, Wrocław, s. 93–94.
- 1994a, *Polska. Pochodzenie i wiek nazwy* (Cz. I), „Język Polski”, t. 74, z. 3, s. 174–182.
- 1994b, *Polska. Pochodzenie i wiek nazwy* (Cz. II), „Język Polski”, t. 74, z. 4–5, s. 241–245.
- 1996, *Obrzanie – plemię nad Obrą w południowo-zachodniej Wielkopolsce*, w: Z. Kurnatowska (red.), *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, t. 1, Wrocław, s. 67–68.
- 2005, *Gnieździeń i Gniezno – nazwy najstarszej stolicy Polski. Deliberacje*, „Slavia Antiqua”, t. 46, s. 63–92.
- Natanson-Leski J., 1947, *Zagadnienia geograficzno-historyczne Pomorza*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 13.
- Nelson J. L., 1991, *The annals of St-Bertin*, Manchester.
- Nielsen L. C., 1990, *Trelleborg*, „Aarbøger for Nordisk Oldkyndighet og Historie”, s. 103–124.
- Niesiołowska-Wędzka A., 1991, *Procesy urbanizacyjne w kulturze łuzycyckiej*, w: J. Jaskanis (red.), *Prabistoryczny gród w Biskupinie: problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, Warszawa, s. 57–80.
- Noonan T. S., 1990, *Dirham exports to the Baltic in the Viking age: some preliminary observations*, w: K. Jonsson i B. Malmer (red.), *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*, Stockholm, s. 251–257.
- Norr S., 1996, *Gamla Uppsala, kungamakt och skriftliga källor*, w: W. Duczko (red.), *Arkeologi och miljögeologi i Gamla Uppsala*, t. 2, Uppsala, s. 21–36.
- Nosov E., 1994, *The emergence and development of Russian towns: some outline ideas*, w: P. Urbańczyk (red.), *The origins of towns in temperate Europe*, Warszawa, s. 185–196.
- Noszczak B., 2003, „Sacrum” czy „profanum”? – spór o istotę obchodów milenium polskiego (1949–1966), Warszawa.
- Nowak P., 2013, „Civitas Schinesghe” w regescie dokumentu „Dagome iudex” (na marginesie książki Przemysława Urbańczyka, „Mieszko Pierwszy tajemniczy”, „Przegląd Historyczny”, t. 104, z. 3, s. 561–569).

- Odler M., 2012, *Avarské sídliská v strednej Európe: problémová bilancia*, „Studia Mediaevalia Pragensia”, t. 11, s. 17–96.
- Ostoja-Zagórski J., 1989, „*Homo oeconomicus*” w Europie Środkowej na przelomie epoki brązu i żelaza, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 37, s. 445–461.
- 1993, *Mezoregion Sobiejuchy na Pałukach. Dynamika procesów zasiedlenia w starożytności*, Warszawa–Żnin.
- Panic I., 2000, *Ostatnie lata Wielkich Moraw*, Katowice.
- 2007, *Zachodniosłowiańska nazwa „Niemcy” w świetle źródeł średniowiecznych*, Katowice.
- Pankiewicz A., 2006, *Rotunda na górze Gromnik*, „Archeologia Żywa”, nr 2 (36), s. 51–56.
- Pantelić S., 1997, *Die neue Version der Migration der Kroaten, Duleben und Wörlinjanen*, w: V. V. Sedev (red.), *Trudy Mieźdunarodnogo Kongressa Slawanskoj Archeologii*, t. 3: *Etnogenez i etnokulturnye kontakty slovan*, Moskwa, s. 242–250.
- Parczewski M., 1998, *U źródeł Słowiańszczyzny*, w: M. Miśkiewicz (red.), *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza*, Warszawa, s. 33–49.
- 1999, *Kilka uwag o krakowskiej szkole archeologii historycznej*, „Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAU”, t. 43, cz. 2, Kraków, s. 1–2.
- 2004a, *Współczesne poglądy w sprawie etnogenezy oraz wielkiej wędrówki Słowian*, w: M. Salamon i J. Strzelczyk (red.), *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i w średniowieczu*, Kraków, s. 193–202.
- 2004b, *Początki polsko-ruskiej rubieży etnicznej*, w: H. Maruszczak i Z. Michalczuk (red.), *Geograficzne problemy pogranicza Europy Zachodniej i Wschodniej*, Lublin, s. 43–52.
- Paulhart H., 1962, *Lebensbeschreibung der Kaiserin Adelheid von Abt Odilo von Cluny*, Graz.
- Peregrine P. N., 2004, *Cross-cultural approaches in archaeology: comparative ethnology, comparative archaeology, and archaeoethnology*, „Journal of Archaeological Research”, t. 12, nr 3, s. 281–309.
- Persowski F., 1962, *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI w.*, Wrocław.
- Petersohn J., 1976, *Päpstliche Kanonisationsdelegation des 11. und 12. Jahrhunderts und die Heiligsprechung Karls des Großen*, „Monumenta iuris Canonici. Serie Subsidia”, nr 5, s. 163–206.
- 2003, *König Otto III. und die Slawen an Ostsee, Oder und Elbe um das Jahr 995*, w: G. Althoff, H. Keller i Ch. Meier (red.), *Frühmittelalterliche Studien*, Berlin, s. 99–139.
- Petráň Z., 1998, *První české mince*, Praha.

- Petrulevich A., 2009, *On the etymology of at „Jómi”, „Jumne” and” Jómsborg”, „Namn”, nr 97, s. 65–97.*
- Peyer H. C., 1964, *Das Reisekönigtum des Mittelalters*, „Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, t. 51, s. 1–21.
- Pianowski Z., 2001, *Uwagi o początkach architektury na ziemiach czeskich*, w: S. Skibiński (red.), *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, Poznań, s. 353–378.
- Piaskowski J., 1964, *Metaloznawcze badania przedmiotów żelaznych z Wyżnego Kubina i Pobedimia (Słowacja)*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 6, s. 133–140.
- Piekalski J., 1998, *Uwagi o problemie definicji miasta średniowiecznego*, w: H. Kóčka-Krenz i W. Łosiński (red.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, s. 349–356.
- 1999, *Transformace měst w středověké Evropě. Prostorová struktura*, „Medievalia Archaeologica”, t. 1, s. 21–42.
- Piekosiński F., 1881, *O powstaniu społeczeństwa polskiego w wiekach średnich i jego pierwotnym ustroju*, Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział historyczno-filologiczny”, t. 14, Kraków.
- 1883, *Obrona hipotezy najazdu jako podstawy ustroju społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filologiczny”, t. 16, Kraków.
- Piskorski J. M., 2002, *Pomorze plemiennie. Historia – archeologia – językoznawstwo*, Poznań–Szczecin.
- Pleszczyński A., 2001, *Początek rządów Bolesława Chrobrego*, w: M. Goliński i S. Rosik (red.), „*Viae historicae*”. *Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 217–232.
- Pohl W., 1988, *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.*, München.
- 2002, *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.*, München.
- 2005, *Geschichte und Identität im Langobardenreich*, w: W. Pohl i P. Erhart (red.), *Die Langobarden. Herrschaft und Identität*, Wien, s. 555–566.
- 2006, *Początki Słowian. Kilka spostrzeżeń historycznych*, w: P. Urbańczyk (red.), *Nie-Słowianie o początkach Słowian*, Poznań, s. 11–26.
- 2009, „*Regnum*” und „*gens*”, w: W. Pohl i V. Wieser (red.), „*Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*”, Wien, s. 435–450.
- Polanyi K., 1968, *Primitive, archaic and modern economies – essays of Karl Polanyi*, G. Dalton (red.), Boston.

- Polek K., 1997, *Północna i zachodnia granica państwa wielkomorawskiego w świetle badań historycznych*, w: K. Wachowski (red.), *Śląsk i Czecha a kultura wielkomorawska*, Wrocław, s. 9–19.
- Poleski J., 2000, *Matopolska plemienna i państwowa*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 199–226.
- 2006, *Wczesnośredniowieczne grody plemienne i państwowe w polskiej części Karpat Zachodnich*, w: J. Gancarski (red.), *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno, s. 191–231.
- 2009, *Awarische Funfe in Polen. Zur Frage der Gestaltung von Kulturzonen bei den Westslawen in der zweiten Hälfte des 7. Jahs.-Anfang des 10. Jhs.*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 44, s. 97–136.
- Popowska-Taborska H., 1991, *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Warszawa.
- Posern-Zieliński A., 1995, *Etnologia i antropologia kulturowa w formalnej i rzeczywistej strukturze nauki*, w: A. Posern-Zieliński (red.), *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*, Poznań, s. 21–36.
- 2005, *Etniczność – kategorie. Procesy etniczne*, Poznań.
- Posern-Zieliński A. i M. Kairski, 2003a, *Początki państw w ujęciu antropologicznym*, w: W. Falkowski (red.), *Kolory i struktury średniowiecza*, Warszawa, s. 318–337.
- 2003b, *Wprowadzenie*, w: A. Posern-Zieliński (red.), *Etniczność a religia*, Poznań, s. 5–7.
- Powierski J., 1990, *Uwagi o wynikach badań nad dziejami Pomorza Gdańskiego w średniowieczu, ze szczególnym uwzględnieniem osiągnięć ostatniego ćwierćwiecza i potrzeb badawczych*, „Rocznik Gdański”, t. 50, z. 1, s. 63–84.
- Powierski J., B. Śliwiński i K. Bruski, 1993, *Studia z dziejów Pomorza w XII wieku*, Słupsk.
- Profantova N. i D. Stoltz, 2006, *Chronologie a význam Hradište Rubín u Podbořan ve světle nových raně středověkých nálezů*, „Archeoliga Historia”, t. 31, s. 165–180.
- Ptaśnik J., 1911, „Dagome iudex”. Przyczynek krytyczny do genezy świętopietrza w Polsce, Kraków.
- Radwański K., 1970, *Budowle drewniane odkryte pod poziomami romańskimi kościoła św. Wójciecha w Krakowie*, „Materiały Archeologiczne”, t. 11, s. 7–23.
- 1975, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków.
- Rando D., 2000, *Der Doge Peter II. Orseolo von Vendig*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 782–783.

- Rauhutowa J., 1976, *Czersk we wczesnym średniowieczu – od VII do XII wieku*, Wrocław.
- 1988, *Czersk w świetle badań 1974–1983*, w: G. Labuda i S. Tabaczyński (red.), *Studia nad etnogenезą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej*, t. 2, Wrocław, s. 107–117.
- Rauhutowa J. i S. Suchodolski, 1973, *Czersk we wczesnym średniowieczu*, Studia i Materiały do Dziejów Piaseczna i Powiatu Piaseczyńskiego, Warszawa, s. 189–204.
- Rawer P., 1882, *Polityczne znaczenie zjazdu gnieźnieńskiego w r. 1000*, Lwów.
- Rączkowski W., 1999, *Osadnictwo a proces urbanizacji wczesnośredniowiecznych społeczności Pomorza Środkowego*, „Zeszyty Kulickie”, t. 1, s. 63–88.
- Reynolds S., 1992, *The writing of medieval urban history in England*, „Theoretische Geschiedenis”, t. 19, s. 43–57.
- Rębkowski M., 2001, *Pierwsze lokacje miast w Księstwie Zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg.
- Rosik S., 2000a, *Awans słońca w mitologii przedchrześcijańskich Słowian na tle przemian społeczno-politycznych*, w: S. Moździoch (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu*, Wrocław, s. 49–59.
- 2000b, *Głos w dyskusji*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 269–271.
- 2000c, „*Reinbern – Salsae Cholbergensis aecclesiae episcopus*”, w: L. Leciejewicz i M. Rębkowski (red.), „*Salsa Cholbergensis*”. *Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg, s. 85–94.
- 2003, „*Opolini*”, „*Golensizi*”, „*Lupiglaa*”. *Ziemia opolsko-raciborska we wczesnym średniowieczu (uwagi w sprawie dyskusji historyków)*, w: A. Pobóg-Lenartowicz (red.), „*Sacra silentii provincia*”. *800 lat dzisiejszego księstwa opolskiego (1202–2002)*, Opole, s. 27–36.
- 2004, *Początki Polski w kronikach niemieckich X–XI w. (w kręgu wiadomości Widukinda z Korweji)*, w: W. Fałkowski (red.), *Kolory i struktury średniowiecza*, Warszawa, s. 235–252.
- 2005, *Die Sächsischen Chronisten Widukind von Corvey und Thietmar von Merseburg über Anfänge Polens und Schlesiens*, w: W. Mrozowicz i L. Zygnier (red.), *Niedersachsen – Niederschlesien. Der Weg beider in die Geschichte*, Göttingen–Wrocław, s. 19–35.
- 2006, *Najdawniejsze dzieje Dolnego Śląska (do roku 1138)*, w: W. Wrzesiński (red.), *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, Wrocław, s. 15–54.
- 2010, „*Conversio gentis Pomeranorum*”, Wrocław.

- 2012, *Pomerania and Poland in the tenth to twelfth centuries: the expansion of the Piasts and shaping political, social and state relations in the seaside Slav communities*, w: N. Berend (red.), *The expansion of central Europe in the Middle Ages*, Farnham, s. 451–489.
- 2013, *Wolin: religia pogańska i konwersja miasta na chrześcijaństwo w świetle źródeł łacińskich z XI–XII w. Zarys*, w: B. Stanisławski i W. Filipowiak (red.), *Wolin wczesnośredniowieczny*, cz. 1, Warszawa, s. 291–304.
- Roslund M., 1997, *Crumbs from the rich man's table. Byzantine finds in Lund and Sigtuna, c. 980–1260*, w: H. Andresson, P. Carelli i L. Ersgård (red.), *Visions of the past: trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, Lund, s. 239–298.
- 2001, *Gäster i huset*, Lund.
- 2007, *Guests in the House. Cultural transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 AD*, *The Northern World*, t. 33, Leiden [przekł. książki opublikowanej po szwedzku, Lund 2001].
- Rospond S., 1968, *Schinesghe w „Dagome iudex”*, „Slaviska och baltiska studier”, t. 8, s. 227–237.
- Rossignol S., 2013, *Les récits de foundation d'urbes et de civitates en Europe central et centre-orientale*, „Cahiers de civilization medieval”, t. 56, s. 381–405.
- Rupp G., 1966, *Die Ekkehardiner. Margrafen von Meissen und ihre Beziehungen zum Reich und zu den Piasten*, Frankfurt am Main.
- Rychka V., 2000, *La Russie de Kieve au Xème siècle*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 193–198.
- Rymar E., 1986, „Dagome iudex” jako organiczna część decyzji Mieszka I w sprawie podziału Polski na dzielnice. Reanimacja hipotezy o piastowskim rodowodzie dynastii pomorskiej, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 32, s. 297–350.
- Rydzewski J., 2005, *Pradzieje Małopolski na wystawie w Muzeum Archeologicznym w Krakowie*, w: J. Rydzewski (red.), *Pradzieje i wczesne średniowiecze Małopolski. Przewodnik po wystawie*, Kraków, s. 11–52.
- Rzeźnik P., 1997, *Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu, gm. Gaworzyce*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 39, s. 263–286.
- 2000, *Gród wrocławski około roku 1000*, s. 139–148.
- Rzeźnik P. i A. Żurek, 2001, *Wrocław około roku 1000*, w: S. Skibiński (red.), *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, Poznań, s. 335–352.
- Saghy M., [1883] 2001, *The making of the Christian kingdom in Hungary*, w: P. Urbańczyk (red.), *Europe around the Year 1000*, Warszawa, s. 451–464.
- Samson R., 1991a, *Economic anthropology and Vikings*, w: R. Samson (red.), *Social approaches to Viking studies*, Glasgow, s. 87–96.

- 1991b, *Fighting with silver: rethinking trading, raiding and boarding*, w: R. Samson (red.), *Social approaches to Viking studies*, Glasgow, s. 123–136.
- Samsonowicz H., 2001a, *Życie miasta średniowiecznego*, Poznań.
- 2001b, *O dalekim handlu „Nowej Europy” w X wieku*, w: M. Goliński i S. Rosik (red.), *„Viae historicae”. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 473–478.
- 2003, *O ziemiach polskich w IX wieku*, w: M. Nagielski, A. Rachuba i S. Górzyński (red.), *Świat pogranicza*, Warszawa, s. 35–43.
- 2005, *Plemię i państwo*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 112, z. 3, s. 5–20.
- Schia E., 1992, *Den første urbaniseringen i Oslofjordregionen*, w: I. Øye (red.), *Våre første byer*, Bergen, s. 31–58.
- Schich W., 1999, *Stadt. Ostmitteleuropa. Westslawen. Hoch- und Spätmittelalter*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 7, München, s. 2204–2205.
- Schlosser J. von, 1892, *Eine Fulder Miniaturhandschrift der K. Hofbibliothek*, „Jahrbuch für Kunsthistorische Sammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses”, t. 13, s. 1–36.
- Schmidt A., 2000, *Nowa interpretacja denara GNEZDUN CIVITAS*, w: J. Topolski i in. (red.), *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 3, Warszawa, s. 237–245.
- Schneider W. C., 2000, *Imperator Augustus und Christomimetes. Das Selbstbild Ottos III. in der Buchmalerei*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europa Mitte um 1000*, t. 2, Stuttgart, s. 798–808.
- Schofield J., 2007, *Urban settlement. Part 1: Western Europe*, w: J. Graham-Campbell i M. Valor (red.), *The archaeology of medieval Europe*, t. 1, Aarhus, s. 111–128.
- Schramm P. E., 1929, *Kaiser, Rom, Renovatio. Studien und Texte zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des Karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*, Leipzig–Berlin [wyd. 4, Darmstadt 1984].
- 1968, *Drei Nächte zu den Metallbulln der karolingischen und sächsischen Kaiser*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, t. 24, s. 1–15.
- Service E. R., 1962, *Primitive Social Organization. An Evolutionary Perspective*, New York.
- Słownik języka polskiego*, 1962, t. 4, Warszawa.
- Shepard J., 2001, *Otto III, Bolesław Chrobry and the „happening” at Gniezno, A.D. 1000: some possible implications of profesor Poppe’s thesis concerning the offspring of Anna Porphyrogeneta*, w: G. Prinzing i M. Salamon (red.), *Byzantium and East Central Europe*, Cracow, s. 27–48.

- Skaare K., 1976, *Coins and Coinage in Viking-Age Norway*, Oslo.
- Słupecki L., 1994, *Slavonic pagan sanctuaries*, Warszawa.
- 1998, *Monumentalne kopce Krakusa i Wandy pod Krakowem*, w: A. Buko (red.), *Studia z dziejów cywilizacji*, Warszawa, s. 57–72.
- 2000, *Jómsvikingalog, Jómsvikings, Jomsborg/Wolin and Danish circular strongholds*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 49–66.
- Smith J., 2005, *Europe and Rome. A new cultural history 500–1000*, Oxford.
- Sobiesiak J., 2006, *Bolesław II Przemysłida (†999)*, Kraków.
- Sołtysiak M., 2006, *W kwestii problematyki definicji miasta wczesnośredniowiecznego w Europie Środkowej*, w: E. Cnotliwy, A. Janowski, K. Kowalski i S. Słowiński (red.), *Nie tylko archeologia*, Szczecin, s. 37–58.
- Sosnowska E., 2000, *Kopiec tatarski i wzgórze Trzech Krzyży w Przemyślu w świetle wyników ostatnich badań*, w: A. Buko i Z. Świechowski (red.), *Osadnictwo i architektura w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, Warszawa 2000, s. 225–237.
- Spencer C. S. i E. M. Redmond, 2004, *Primary state formation in Mesoamerica*, „Annual Review of Anthropology”, t. 33, s. 173–199.
- Spors J., 1988, *Studia nad wczesnośredniowiecznymi dziejami Pomorza Zachodniego. XII–pierwsza połowa XIII w.*, Słupsk.
- Sreznevski I. I., 1895, *Materiały dla slovaria drevne-russkogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam*, t. 2, Sankt Peterburg.
- Stanisławski B., 2013, *Jómswikingowie z Wolina-Jómsborga. Studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemie polskie*, Wrocław.
- 1999, *Ceramika słowiańska typu Feldberg i Fresendorf w Skanii na tle produkcji garncarskiej wczesnośredniowiecznego Wolina*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 45, s. 283–320.
- 2003, *Wyroby ze steatytu z wczesnośredniowiecznego Wolina*, w: T. Galiński i E. Wilgocki (red.), „Res et fontes”, Szczecin, s. 171–179.
- 2012, *Wstęp do archeologii wczesnośredniowiecznego Wolina*, w: Filipowiak W. i B. Stanisławski (red.), *Wolin wczesnośredniowieczny*, cz. 1, Warszawa, s. 13–44.
- 2013a, *Jómswikingowie z Wolina-Jómsborga. Studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemie polskie*, Wrocław.
- 2013b, *Norse culture in Wolin-Jomsborg*, w: S. Moździoch, B. Stanisławski i P. Wiszewski (red.), *Scandinavian culture in medieval Poland*, Wrocław, s. 193–246.
- Staecker J., 1997, *Brutal Vikings and gentle traders*, „Lund Archaeological Review”, t. 43, s. 89–103.

- Steen-Jensen J. (red.), 1995, *Tusindtallets danske mønter/Danish coins from the 11th century in the Royal Collection of Coins and Medals*, Copenhagen.
- Stanish C., 2001, *The origins of the state in South America*, „Annual Review of Anthropology”, t. 30, s. 41–64.
- 2003, *Ancient Titicaca: The evolution of complex society in southern Peru and northern Bolivia*, Berkeley.
- Štefan I., 2009, Recenzja: Przemysław Urbańczyk: *Trudne początki Polski*, „Archeologicke Rozhledy”, t. 61, z. 4, s. 769–770.
- 2011, *Great Moravia, statehood and archaeology. The „decline and fall” of one early medieval polity*, w: J. Macháček i S. Ungerman (red.), *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Studien zur Archäologie Europas, t. 14, Bonn, s. 333–354.
- Steuer H., 1987, *Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa. Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Währungsgeschichte*, w: K. Düwel (red.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr IV – Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit*, Göttingen, s. 405–527.
- 1997, *Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte*, Köln.
- Stronczyński K., 1884, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów*, t. 2, Piotrków.
- Strzelczyk J., 1995, *Ośrodek plemienny – stolica państwa pierwszych Piastów – metropolia – stolica księstwa dzielnicowego*, w: S. Pasiciel (red.), *Gniezno pierwsza stolica Polski, miasto św. Wojciecha* [katalog wystawy], Gniezno, s. 13–25.
- 1999a, *Mieszko Pierwszy*, wyd. 2 uzup., Poznań [wyd. 1, Poznań 1992].
- 1999b, *Bolesław Chrobry*, Poznań.
- 2000a, *Zjazd gnieźnieński 1000 roku*, w: A. Wójtowicz (red.), *Gniezno i Poznań w państwie pierwszych Piastów*, Poznań, s. 77–108.
- 2000b, *Zjazd gnieźnieński*, Poznań.
- 2000c, *Otto III*, Poznań.
- 2000d, *Treffen in Gnesen und die Gründung des Erzbistums Gnesen*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 494–497.
- Suchodolski S., 1967, *Moneta polska w X/XI wieku*, Warszawa.
- 1969, *Początki mennictwa węgierskiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 13, s. 131–148.
- 1971, *Początki mennictwa w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej*, Wrocław.

- 1984, *Skarb monet i ozdób z X wieku oraz inne monety znalezione na cmentarzystwie w Niemczy*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 28, z. 1–2, s. 92–105.
- 1994, *Polityka mennicza a wydarzenia polityczne w Polsce wczesnośredniowiecznej*, w: S. K. Kuczyński (red.), *Spoleczeństwo Polski średniowiecznej*, Warszawa, s. 39–52.
- 1995, *Jeszcze o początkach gospodarki towarowo-pieniężnej na ziemiach polskich. Uwagi na marginesie prac Władysława Łosińskiego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 39, z. 1–2, s. 67–76.
- 1997, *Zasoby pieniężne „szarego człowieka” w Polsce wczesnośredniowiecznej*, w: R. Michałowski (red.), *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa, s. 151–158.
- 1998, *Moneta fałszywa w Polsce we wczesnym średniowieczu*, w: M. Gąca-rzewicz (red.), *Falszerstwa i naśladownictwa monet. XI Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, Poznań, s. 37–46.
- 2000a, *Początki rodzimego mennictwa*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 353–363.
- 2002b, „*Rex Bolizlavus*” – tzw. królewskie monety Bolesława Chrobrego, [w:] A. Rachuba i in. (red.), *Heraldyka i okolice*, Warszawa, s. 285–295.
- 2002, *Orzeł czy paw? Jeszcze o denarze Bolesława Chrobrego z napisem „Princes polonie”*, w: T. Wasilewski (red.), *„Inter Orientem et Occidentem”. Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa, s. 153–169.
- 2003, *Kultowa czy ekonomiczna geneza skarbów epoki wikingów?*, „Biuletyn Numizmatyczny”, nr 3 (331), s. 185–196.
- 2005a, *Zamknięcie dyskusji*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 49, z. 2, s. 219–221.
- 2005b, *Włócznia świętego Stefana*, „Kwartlanik Historyczny”, t. 112, nr 3, s. 91–110.
- Sutherland J. N., 1975, *The mission to Constantinople in 968 and Liutprand of Cremona*, „Traditio”, t. 31, s. 55–82.
- Svanberg F., 2003, *Decolonizing the Viking age*, t. 1, Stockholm.
- Syty S., 1998, *Tło polityczne misji św. Wojciecha i Brunona z Kwerfurtu w Prusach*, w: A. Barciak (red.), *Środkowoeuropejskie dziedzictwo świętego Wojciecha*, Katowice, s. 89–102.
- Szafrński W., 1946, *Mapka grodów prastłowiańskich*, „Z Otchłani Wieków”, t. 15, z. 3–6, s. 32–39.
- Szajnocha K., 1858, *Lechicki początek Polski. Szkic historyczny*, Lwów.

- Szymański W., 1983, *Beiträge zum Problem der Entstehung von Burgen bei den Slawen*, „Archaeologia Polona”, t. 21–22, s. 89–104.
- Świechowski Z., 1994, [recenzja pracy *U progu chrześcijaństwa w Polsce, Ostrów Lednicki*, pod red. K. Żurowskiej], „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 56, nr 4, s. 403–409.
- 2001, *Architektura wczesnego średniowiecza w Polsce między rzeczywistością a fantazją*, w: S. Skibiński (red.), *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, Poznań, s. 247–265.
- Tabaczyński S., 1962, *Les fonctions pécuniaires des trésors*, „Annales. Economie. Sociétés. Civilisations”, t. 17 (2), s. 223–238.
- 1987, *Archeologia średniowieczna. Problemy. Źródła. Metody. Cele badawcze*, Wrocław.
- 1993, *The relationship between history and archaeology: elements of the present debate*, „Medieval Archaeology”, t. 37, s. 1–14.
- 2005, *Procesy etnogenetyczne jako problem badawczy archeologii*, w: P. Kaczanowski i M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków, s. 37–50.
- Takacs M., 2000, *Die Lebensweise der Ungarn im 10. Jahrhundert im Spiegel der verschiedenen Quellengattungen*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of poland in the 10th century*, Warszawa, s. 157–192.
- Thom A., 1967, *Megalithic sites in Britain*, Oxford.
- Tilly C., 1990, *Coercion, capital and European states. AD 990–1990*, Oxford.
- Tolochko O., 2001, *Kievan Rus' around the year 1000*, w: P. Urbańczyk (red.), *Europe around the year 1000*, Warszawa, s. 123–139.
- 2008, *The primary chronicle's „ethnography” revisited: Slavs and Varangians in the Middle Dniepr region and the origin of the Rus' State*, w: I. Garipzanov, P. Geary i P. Urbańczyk (red.), *Franks, Northmen and Slavs. Identities and state formation in Early Medieval Europe*, Turnhout, s. 167–186.
- 2015, *Očerki načalnoj Rusi, Kiev–Sankt-Peterburg*.
- Toynbee A., 1973, *Constantine Porphyrogenitus and his world*, London.
- Trawkowski S., [1972] 1997, *Pielgrzymka Ottona III do Gniezna. Ze studiów nad dewocją wczesnośredniowieczną*, w: J. Dowiat i in. (red.), *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa [przedruk w: G. Labuda (red.), 1997, *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*, Warszawa, s. 351–366].
- 2001, *Wokół początków arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, w: W. Iwańczak i S. K. Kuczyński (red.), *Ludzie, kościół, wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, Warszawa, s. 109–123.

- Třeštk D., 1988, *České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce*, *Studia Mediaevalia Pragensia*, t. 1, Praha, s. 129–143.
- 1994, *Křest českých knížat roku 845 a chrystianizace Slovanů*, „Česky časopis historický”, t. 92, nr 3, s. 423–459.
- 1997, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin*, Praha.
- 2000, *Von Svatopluk zu Boleslaw Chrobry. Die Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und aus einer Idee*, w: P. Urbańczyk (red.), *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa, s. 111–146.
- 2001, *Eine grosse Stadt der Slawen namens Prag*, w: P. Sommer (red.), *Boleslaw II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000*, *Colloquia Mediaevalia Pragensia*, t. 2, Praha, s. 93–138.
- Trousset P., 1993, *La carte d'Agrippa: nouvelle proposition de lecture*, „Dialogues d'Histoire Ancienne”, t. 19, nr 2, s. 137–157.
- Turek J., 1966, *Libice. Knižeci hradisko X věku*, Praha.
- Tymieniecki K., 1919, *Zagadnienie początków miast w Polsce*, „Przegląd Historyczny”, t. 21, s. 319–345.
- Tyszkiewicz J., 1963, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golenzizi tzw. „Geografa bawarskiego”*, w: *Studia z dziejów osadnictwa*, t. 1, Warszawa, s. 7–71.
- 1974, *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu: historia pogranicza nad górną Narwią do poł. XIII w.*, Warszawa.
- 2000a, *Zjazd gnieźnieński w 1000 roku*, Warszawa.
- 2000b, *Bruno of Querfurt and the resolution of the Gniezno Convention of 1000. Facts and problems*, „*Questiones Medii Aevi Novae*”, t. 5, s. 182–208.
- Tyszkiewicz L. A., 1991, *Przylączenie Śląska do monarchii piastowskiej pod koniec X wieku*, w: L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, Wrocław, s. 121–152.
- 1993, *Organizacja plemiennie-grodowa na przykładzie Łużyc i Śląska*, w: S. Moździoch (red.), *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław, s. 7–20.
- 1993b, *Problem Wiślan i ich państwa*, w: J. Chrobaczyński, A. Jureczka i M. Śliwa (red.), *Ojczyzna bliższa i dalsza: studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Kraków, s. 293–304.
- 1995, *Die slawische Burgenorganisation und ihre Umgestaltung in das mittelalterliche Kastellaneisystem Oberschlesiens*, w: T. Wunsch (red.), *Stadtgeschichte Oberschlesiens. Studien zur städtischen Entwicklung und Kultur einer ostmitteleuropäischen Region vom Mittelalter bis zum Vorabend der Industrialisierung*, Berlin, s. 9–24.

- 1996, *Plemiona słowiańskie we wczesnym średniowieczu*, w: Z. Kurnatowska (red.), *Słowiańszczyzna w Europie*, t. 1, Wrocław s. 45–52.
- 2000a, *Warunki polityczne włączenia Śląska do państwa Piastów*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 73–88.
- 2000b, *Głos w dyskusji w związku z referatem Sławomira Moździocha*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 267–268.
- [2000] 2007, *Od plemion do państw na przykładzie Śląska*, w: K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz i W. Wrzesiński, *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Wrocław 15–18 września 1999 roku. Pamiętnik*, t. 1, Toruń, s. 121–135 [przedruk w: L. A. Tyszkiewicz, 2007, *Barbarzyńcy w Europie. Studia z późnego antyku i wczesnego średniowiecza*, Wrocław, s. 98–113].
- Udolph J., 1998, *Der Name Schlesiens*, w: W. Irgang i H. Unverricht (red.), *Opuscula Silesiaca. Festschrift für Josef Joachim Menzel zum 65. Geburtstag*, Stuttgart.
- Uhlirz M., 1954, *Otto III. 983–1002*, Berlin.
- 1957, *Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert*, Forschungen und Vorarbeiten zu den Jahrbüchern und Regesten Keiser Ottos III., t. 3, Göttingen.
- Urbańczyk P., 1988, *Zastosowanie stratygraficznej analizy dokumentacji terenowej stanowiska wielowarstwowego do rekonstrukcji historii użytkowania Wzgórza Zamkowego w Czersku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 36, s. 587–615.
- 1992, *Plac miejski – skutek, czy warunek powstania miasta?*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 40, nr 3, s. 283–288.
- 1994a, *The origins of towns on the outskirts of medieval Europe – Poland, Norway and Ireland*, „Archaeologia Polona”, t. 32, s. 109–127.
- 1994b, *Początki miast norweskich*, „Slavia Antiqua”, t. 35, s. 129–142.
- 1995, *Czy istnieją archeologiczne ślady masowych chrztów ludności wczesnopolskiej?*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 52, nr 1, s. 3–11.
- 1996, *Struktury władzy na ziemiach polskich w I tysiącleciu n.e.*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 53, nr 4, s. 3–22.
- 1997, *Czyj jest Ostrów Lednicki?*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 54, nr 2, s. 104–107.
- 1998a, *Obcy wśród Słowian*, w: M. Miśkiewicz (red.), *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza*, Warszawa, s. 65–77.

- 1998b, *The origins of Irish towns*, w: A. Buko (red.), *Studia z dziejów cywilizacji*, Warszawa, s. 233–239.
- 2000a, *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.
- 2000b, *Bobrzanie znad Obry?*, w: M. Młynarska-Kaletynowa i E. Małachowicz (red.), *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 261–266.
- 2000c, *Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja?*, w: A. Buko i P. Urbańczyk (red.), *Archeologia w teorii i w praktyce*, Warszawa, s. 137–146.
- 2000d, *Początki państw wczesnośredniowiecznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 53–70.
- 2001a, *Paliusz Gaudentego*, w: M. Goliński i S. Rosik (red.), „*Viae historicae*”. *Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi*, Wrocław, s. 242–260.
- 2001b, *Rok 1000. Milenijna podróż transkontynentalna*, Warszawa.
- 2001c, *Najdawniejsze stolice państwa piastowskiego*, w: S. Skibiński (red.), *Polska na przelomie pierwszego i drugiego tysiąclecia*, Poznań, s. 237–247.
- 2002a, *Wczesna urbanizacja ziem polskich*, w: C. Buśko i in. (red.), „*Civitas et villa*”. *Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław–Prah, s. 37–47.
- 2002b, *Wczesnośredniowieczne skarby złomu srebrnego*, w: B. Paszkiewicz (red.), *Moneta Mediaevalis*, Warszawa, s. 209–224.
- 2002c, *Zjazd gnieźnieński w polityce imperialnej Ottona III*, w: W. Dzieduszycki i M. Przybył (red.), *Trakt cesarski Itawa–Gniezno–Magdeburg*, Poznań, s. 49–87.
- 2003a, „*Vlesova Kniga*” – *oszustwo niedoskonałe*, w: M. Dulinicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, Warszawa–Lublin, s. 91–98.
- 2003b, *The politics of conversion in North Central Europe*, w: M. Carver (red.), *The cross goes North. Processes of conversion in Northern Europe, AD 300–1300*, York, s. 15–27.
- 2003c, *Politická příslušnost Slezka v desátém století v nejnovější polské historiografii*, w: J. Klápště, E. Plešková i J. Žemlička (red.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika*, Praha, s. 292–304.
- 2004a, *The Castle Hill in Czersk*, w: P. Urbańczyk (red.), *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa, s. 271–284.
- 2004b, *Kto deponował skarby zdeprecjonowanego srebra i dlaczego? (polemika z krytyką Mateusza Boguckiego i Stanisława Suchodolskiego)*, „*Wiadomości Numizmatyczne*”, t. 48, z. 2 (178), s. 167–180.
- 2004c, „*Zamach stanu*” w tradycji piastowskiej *Anonima Galla*, w: A. Sołtyś (red.), *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, Warszawa, s. 219–226.

2004d, *Wczesnośredniowieczna architektura polska w kontekście archeologicznym*, w: T. Janiak i D. Stryniak (red.), *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, Gniezno, s. 25–36.

2004e, *Zdobywcy północnego Atlantyku*, Wrocław.

2005a, *Early state formation in East Central Europe*, w: F. Curta (red.), *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Ann Arbor, s. 139–151.

2005b, „*Causa deponendi*” wczesnośredniowiecznych „skarbów” srebrnych z północnej Europy, w: S. Rosik i P. Wiszewski (red.), „*Causa creandi*”: o pragmatyce źródła historycznego, Wrocław, s. 605–618.

2006a, *Polski węzeł słowiański*, w: P. Urbańczyk (red.), *Nie-Słowianie o początkach Słowian*, Poznań, s. 133–153.

2006b, *Polska archeologia wczesnego średniowiecza a antropologia kulturowa*, w: W. Chudziak i S. Moździoch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, Toruń, s. 31–40.

2007a, *Nordmannowie, Normanowie i Norwegowie*, w: A. Buko i W. Duczko (red.), *Przez granice czasu*, Pułtusk, s. 499–507.

2007b, *Remarks on historic determinants of European security* (referat wygłoszony podczas konferencji „Models of Security” – Sarajewo, 18–19 czerwca 2007 r.).

2008a, *Trudne początki Polski*, Wrocław.

2008b, *Rok 995 – Bolesław Chrobry wśród chrześcijan i barbarzyńców*, w: R. Michałowski (red.), *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, Warszawa, s. 293–306.

2009, *Early Slavs and modern Poland*, w: H. Reimitz i B. Zeller (red.), *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Frühes Mittelalter und europäische Erinnerungskultur*, Wien, s. 263–270.

2012a, „*Archaeologia versus historiam*”, czyli „razem czy osobno?”, w: M. Brzostowicz, M. Przybył i D. A. Sikorski (red.), „*Archaeologia versus historiam, historia versus archaeologiam*”, czyli jak wspólnie poznawać średniowiecze?, Poznań, s. 128–136.

2012b, *Identities of the „Saqaliba” and the „Rūsiyya” in early Arabic sources*, w: Walter Pohl, C. Gantner i R. Payne (red.), *Visions of community in the post-Roman world: The West, Byzantium and the Islamic World*, Ashgate, s. 459–473.

2012c, *Mieszko Pierwszy tajemniczy*, Toruń.

2013, *Political and economic status of the Odra estuary area at the turn of the 1st and the 2nd millennia AD*, w: M. Bogucki i M. Rębkowski (red.),

- Economies, monetization and society in the West Slavic lands 800–1200 AD*, Szczecin, s. 59–72.
- 2014a, *Czy historyk może współpracować z archeologiem?*, w: E. Domańska, R. Stobiecki i T. Wiślicz (red.), *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*, Kraków, s. 255–264.
- 2014b, *Bliskie spotkania wikingów*, Wodzisław Śląski.
- 2014c, „*Furor Sikorscianus*”, czyli pryncypialny strażnik ortodoksji, „*Roczniki Historyczne*”, t. 80, s. 267–277.
- 2015, *Jak (s)chowano pierwszych polskich chrześcijan*, w: W. Dzieduszycki i J. Wrzesiński (red.), *Cmentarzyska – relacje społeczne i międzykulturowe*, Poznań, s. 129–142.
- w druku, *Najstarsze materialne świadectwa chrystianizacji ziem polskich*, w: R. Graczyk (red.), *Kościół – kultura – polityka w państwie pierwszych Piastów*, Warszawa.
- Urbańczyk P. (red.), 1994, *The origins of towns in temperate Europe*, „*Archaeologia Polona*”, t. 32.
- 2000, *The neighbours of Poland in the 10th century*, Warszawa.
- 2001, *Europe around the year 1000*, Warszawa.
- 2004, *Polish lands at the turn of the first and the second millennia*, Warszawa.
- 2006, *Nie-Słowianie o Słowianach*, Poznań.
- Urbańczyk S., 1965, *Nazwy naszych stolic*, Wrocław.
- Uspenskij F., 2011, *The advent of Christianity and dynastic name-giving In Scandinavia and Rus'*, w: I. Garipzanov i O. Tolochko (red.), *Early Christianity on the way from the Varangians to the Greeks*, Kiev, s. 108–119.
- Vavřínek V., 2013, *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem*, Praha–Vyšehrad.
- Vestergaard E., 1991, *Gift-giving, hoarding, outdoings*, w: R. Samson (red.), *Social approaches to Viking studies*, Glasgow, s. 97–104.
- Voigt H. G., 1907, *Brun von Querfurt, Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer* Stuttgart.
- 1904, *Der Verfasser der römischen Vita des heiligen Adalbert. Eine Untersuchung mit Anmerkungen über die anderen ältesten Schriften über Adalbert, sowie einige strittige Punkte seiner Geschichte*, Prag.
- Wachowski K., 1981, *Ziemia polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, „*Przegląd Archeologiczny*”, t. 29, s. 151–197.
- 1991, *Śląsk a Wielkie Morawy*, w: L. Leciejewicz (red.), *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny zachodniej*, Wrocław, s. 41–48.

- 1992, *Kultura karolińska a Słowiańszczyzna zachodnia*, Wrocław.
- 1997, *Śląsk w dobie przedpiastowskiej*, Wrocław.
- 2001a, *Śląsk a Wielkie Morawy i Czechy. Aktualne dylematy historyka i archeologa*, w: M. Goliński i S. Rosik (red.), „*Viae historicae*”. *Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 167–177.
- 2001b, *Śląsk około roku 1000*, w: S. Skibiński (red.), *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, Poznań, s. 325–334.
- 2006, *Systemy odważników w Polsce średniowiecznej*, w: M. Dworaczyk, A. B. Kowalska, S. Moździoch i M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin, s. 359–364.
- Wallerström T., 2002, *On ethnicity as a methodological problem in historical archaeology*, w: H. Andresson, P. Carelli i L. Ersgård (red.), *Visions of the past: trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, Lund, s. 299–352.
- Wamser L., 2004, *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*, München.
- Warnke Ch., 1980, *Ursachen und Voraussetzungen der Schenkung Polens an den Heiligen Petrus*, w: K.-D. Grothusen i K. Zernack (red.), *Europa Slavica – Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, Berlin, s. 127–177.
- Wasilewski T., 2000, *Zjazd gnieźnieński w roku 1000 i jego znaczenie polityczne i kościelne*, w: A. Buko i Z. Świechowski (red.), *Osadnictwo i architektura w Polsce doby zjazdu gnieźnieńskiego*, Warszawa, s. 23–34.
- Weinfurter S., 2000, *Neue Kriege: Heinrich II. und die Politik im Osten*, w: A. Wiczorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 819–824.
- Weiss A., 1992, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od stolicy apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin.
- Węclawowicz T., 2000, *Karolińsko-ottoński kościół grodowy w Gieczu p.w. św. Jana Chrzciciela*, w: H. Samsonowicz (red.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Warszawa, s. 420–421.
- Widajewicz J., 1947, *Państwo Wiślan*, Kraków.
- Wiczorek A. i H.-M. Hinz (red.), 2000, *Europas Mitte um 1000*, t. 1–2, Stuttgart.
- Wiszewski P., 2008, „*Domus Bolesłai*”. *W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piatów (do około 1138 roku)*, Wrocław.
- 2015, *Historyczne refleksje nad chrystianizacją Polski w kontekście funeralnym*, w: W. Dzieduszycki i J. Wrzesiński (red.), *Cmentarzyska – relacje społeczne i międzykulturowe*, Poznań, s. 121–128.

- Witczak K. T., 1992, *Z antroponimii piastowskiej: Zdziebor (nie Czycbor), brat Mieszka I*, „Onomastica”, t. 37, s. 123–132.
- Wojciechowski Z., 1935, *Mieszko I i powstanie państwa polskiego*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 10, nr 4.
- 1951, *Gniezno–Poznań–Kraków na tle kształtowania się państwa Piastów*, „Przegląd Zachodni”, t. 7, nr 7–8, s. 335–358.
- Wolfram H., 2000, *Reichsbildungen, Kirchengründungen und das Entstehen neuer Völker*, w: A. Wiczeorek i H.-M. Hinz (red.), *Europas Mitte um 1000*, t. 1, Stuttgart, s. 342–353.
- Wyrozumski J., 1999, *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek–1370)*, w: *Wielka historia Polski*, t. 2, Kraków.
- 2002, *Der Akt von Gnesen und seine Bedeutung für die polnische Geschichte*, w: M. Borgolte (red.), *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren*, Berlin, s. 281–291.
- Zábojník J., 2005, *Mikulčice – awarische Stadt?* w: P. Kouřil (red.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*, Brno, s. 101–114.
- Zagrodzki T., 1996, *Czersk. Zamek i miasto historyczne*, Warszawa.
- Zaitz E., 1982, *Skarb Wiślan. Informator wystawy*, Warszawa.
- 1990, *Wczesnośredniowieczne grzywny siekieropodobne z Małopolski*, „Materiały Archeologiczne”, t. 25, s. 142–174.
- Zajązkowski S., 1938, *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa*, Katowice.
- Zakrzewski S., 1917, *Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju, czyli tzw. „Geograf bawarski”*, Lwów.
- 1958, *Kilka słów o denarze GNEZDUN CIVITAS*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 2, z. 1, s. 1–5.
- Zientara B., 1985, *Świt narodów europejskich. Powstawanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokaarolińskiej*, Warszawa.
- Żurowska K. (red.), 1993, *Ostrów Lednicki*, Kraków.
- Żurowska K., T. Rodzińska-Choraży i A. Biedroń, 1991, *Architektura kamienna Ostrowia Lednickiego w świetle badań z lat 1987–1990*, „Studia Lednicke”, t. 2, s. 357–360.
- Żurowski J., 1934, *Przebieg i wyniki dotychczasowych badań archeologicznych nad najbliższym otoczeniem kopca Krakusa*, „Sprawozdania PAU”, t. 39, nr 5, s. 35–37.
- 1935, *Sprawozdanie z dokończenia badań nad otoczeniem i podstawą kopca Krakusa*, „Sprawozdania PAU”, t. 40, s. 84–85.